

Profiel van de Kempische toponymie

J. Molemans

bron

J. Molemans, *Profiel van de Kempische toponymie* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 6). Hasselt 1977

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/mole002prof01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / erven J. Molemans

dbnl i.s.m.

Profiel van de Kempische toponymie

Inleiding

0.

Bij het onderzoek van de toponymie van de Kempen, die belangrijke delen van de provincies Antwerpen, Limburg en Noord-Brabant omvat, staat men voor heel wat problemen. Hoewel een belangrijke reeks Kempische plaatsnamen en naambestanddelen tot de vóór-Romeinse of jong-prehistorische tijd teruggaan⁽¹⁾, wordt de Kempen gewoonlijk een ‘(vrij) jong ontgonnen gebied’ genoemd (in vergelijking met de meeste aangrenzende gebieden); deze visie is wellicht meestal bepaald door het feit dat er zo weinig relikten uit de Romeinse en Merovingisch-Karolingische periode (4de-8ste eeuw) aangetroffen worden.

Daartegenover staat dan weer dat de Kempen in de vóór-Romeinse tijd een belangrijke bewoning kende; hiervan getuigen alleen reeds de talrijke ontdekte grafvelden⁽²⁾.

Een bijzonder grote moeilijkheid bij het onderzoek van de Kempische toponymie is dan nog, dat het beschikbare bronnenarsenaal gewoonlijk vrij jong te noemen is: doorlopende bronnen (schepen-protokollen e.d.) die tot de veertiende eeuw teruggaan, zijn eerder zeldzaam; eventuele oudere bronnen (oorkonden, cijnsregisters) zijn nog schaarser. Vandaar dat in naslagwerken die bij voorkeur zo oud mogelijke namenlagen behandelen (vóór 1400 of vroeger), de Kempen, vooral dan nog de Limburgse Kempen, niet sterk aan bod komt.

De bovenlaag van het Kempisch onomasticon kan tot een oude laag behoren, ook al zijn de oudst bekende vermeldingen in de bronnen vaak jong⁽³⁾. Maar ook het jongere namengoed (dat er inderdaad overvloedig aanwezig is), is vanuit naamkundig standpunt een grondig onderzoek waard, in de eerste plaats omdat men er de naamgeving a.h.w. op de voet kan volgen. In de tweede plaats omdat de relatie naam-zaak dikwijls nauwkeurig kan onderzocht worden, wat zonder

- (1) Zie hierover wat de Limburgse Kempen betreft: J. MOLEMANS, Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Limburgse Kempen, voornamelijk in het licht van de namenvoorraad. *Naamkunde* 5 (1973), 270-332, vnl. 276 e.v.
- (2) ID., met kaart p. 279.
- (3) Vele archivalia van schepenbanken, gemeenten en parochies zijn in de 16de-17de eeuw, i.c. tijdens de periode van de Tachtigjarige Oorlog, verdwenen bij branden in kerken en op schansen.

meer van groot belang is bij de betekenisverklaring van toponiemen als *donk, dries, eusel, laar, lo, schoot* e.a. Wat deze toponiemen ‘precies’ of ‘meestal’ betekend hebben, welke de eventuele betekenisverschuivingen in kronologisch of geografisch opzicht zijn geweest, kan in belangrijke mate achterhaald worden door het nauwkeurig lokaliseren van de diverse donken c.s. en een precieze beschrijving van de geografische kenmerken van de betreffende plaatsen. In dit perspectief is het wenselijk te blijven opteren - voorlopig althans - voor nog meer ‘waardevolle’ naamkundige monografieën, die onze gemeenten naamkundig zo grondig mogelijk ontleden, daarbij liefst binnen een zo ruim mogelijk aaneengesloten gebied. In zulke monografieën dient de relatie naam-zaak een fundamentele plaats in te nemen. In zekere zin overbodig zijn werken waarin hoofdzakelijk een lijst van plaatsnamen voorkomt en met per lemma één of meer hypothetische verklaringen die overigens reeds lang bekend zijn en die ons derhalve ook geen stap verder brengen. Primair blijft voorlopig het zoeken naar de ‘meest waarschijnlijke verklaring’ van ‘doordeweekse namen’ in diverse gebieden van beperkte geografische omvang. Vanuit wetenschappelijk standpunt zijn dergelijke werken niet zo spectaculair: een boek onder de titel ‘veldnamen in Vlaanderen’ zal op het eerste gezicht heel wat belangrijker aandoen dan een werk over de ‘Veldnamen in Godveerdegem’. Maar wat hebben we aan zogenaamde wetenschappelijke werken op los kwarts-zand?

1. Lijnen en structuren in de Kempische nederzittingsnamenvoorraad.

1.1. Probleemstelling.

Om tot een zo genuanceerd mogelijk inzicht in deze problematiek te komen, onderzoeken we het nederzittingsnamenpakket van de gemeenten As, Bocholt, Ellikom, Hamont, Kaulille, Kleine-Brogel, Neerglabbeek, Neerpelt, Niel-bij-As, Overpelt en Sint-Huibrechts-

Lille⁽⁴⁾, alle gemeenten uit de Limburgse Kempen. We hebben deze elf gemeenten vanuit naamkundig standpunt zo grondig mogelijk onderzocht, wat voor een mogelijke synthese een conditio sine qua non is, zoals uit de verdere uiteenzetting moge blijken.

In de reeds bestaande compilatiewerken over de nederzettingsnamen⁽⁵⁾ uit de Antwerpse en Limburgse Kempen⁽⁶⁾ wordt de lezer dadelijk gefraspeerd door het groot aantal nederzettingsnamen die een gemiddelde Kempische gemeente blijkt te tellen. Ook bij de door ons ondernomen mondelinge en/of schriftelijke enquêtes komt dit tot uiting: voor de gemeente Genk worden meer dan 40 nederzettingsnamen opgegeven, voor Lommel ruim 20, terwijl Genk slechts vijf historisch overgeleverde gehuchtnamen telt en Lommel vier⁽⁷⁾. Het is bijgevolg evident, dat we alle thans opgegeven Kempische nederzettingsnamen niet op één lijn kunnen plaatsen: er dienen stratificaties doorgevoerd te worden - liefst voor elke gemeente afzonderlijk -, waardoor een primaire laag van een sekundaire, tertiaire en zelfs van een kwartaire laag kan onderscheiden worden.

1.1.1. Criteria bij het stratificeren van de nederzettingsnamen

Om de vereiste stratifikaties te kunnen doorvoeren is een grondig historisch-naamkundig onderzoek, gekoppeld aan een eksploratie van het terrein, noodzakelijk.

- (4) J. MOLEMANS, Limburgse plaatsnamen, *Toponymica* XXII, 1 (Kaulille), 1973; 2 (Kleine-Brogel), 1974; 3 (Neerglabbeek), 1974; 4 (Ellikom), 1975; 5 (Niel-bij-As), 1975. - Verder afgekort tot Top. XXII/1 enz.
ID., *Nomina Geographica Flandrica*, Monografieën VIII (Bocholt), 1975; IX (Neerpelt), 1975; X (Overpelt), 1976; XI (As), 1976; XII (Sint-Huibrechts-Lille), 1976. - Verder afgekort tot Mon. VIII enz.
ID., De nederzettingsnamen van Hamont, in: *Bijdrage tot de geschiedenis van Hamont (Asten*, 1976), 45-70.
- (5) In de nederzettingsnamenvoorraad kan een onderscheid gemaakt worden tussen 1) de namen voor de individuele erven, 2) de gehuchtnamen, 3) de gemeentenamen. De namen voor de individuele erven blijven hier buiten beschouwing, behalve wanneer ze tot gehuchtnamen ontwikkeld zijn.
- (6) A. HELSEN, *Bijdrage tot de studie van de namen der gehuchten in de Antwerpse Kempen*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. *Leuven*, 1960. - M. CORNELISSEN, *Bijdrage tot de studie van de namen der gehuchten in de Limburgse Kempen*. *Ibid.*, 1971.
- (7) Buiten deze gehuchten, in het gemeentebestuur telkens door één burgemeester vertegenwoordigd, waren er enkele sub- of dochtergehuchten (jongere nederzettingen) en individuele of afgezonderde nederzettingen.

1.1.1.1.

Een eerste criterium om - zij het grofweg - oudere van jongere nederzettingsnamen te onderscheiden, bestaat erin te achterhalen hoe tijdens het Ancien Régime de bestuurlijke indeling in gehuchten⁽⁸⁾ er uitzag.

Vóór 1800 waren de ingezetenen van de Neerpelster gehuchten *Boseinde*, *Broeseinde* (+ *Dorp*), *Grote Heide* en *Herent* in het gemeentebestuur vertegenwoordigd door één burgemeester per gehucht. Het betreft hier vrijwel zeker de vier oudste woonkernen van deze gemeente. Onder deze vier bestuurlijke eenheden ressorteerden nog een aantal subentiteiten: kleine en (wellicht meestal jongere) woonkernen, die zowel uit de late middeleeuwen (*Boelehoeve*, *Daamsheide*), de 15de-16de eeuw (*Hagenhoek*, *Kolis*, *Rosen*) als uit de 19de-20ste eeuw (*Heerstraat*, *Kolonie*, *Zonhoek*) kunnen dateren.

Wat voor Neerpelt geldt, gaat daarom nog niet voor om het even welke Kempische gemeente op. Hamont bijv. was verdeeld in drie bestuurlijke eenheden: de stad met twee burgemeesters, de buitengehuchten *Haart* en *Koleneinde* elk met één gezworene. Wanneer men een 16de-eeuwse nederzettingsnameninventaris van de gemeente Hamont onder ogen neemt, is de vermelde bestuurlijke indeling wel misleidend: het aantal bestaande woonkernen is niet enkel veel talrijker⁽⁹⁾, maar sommige hiervan zijn even oud of ouder dan de gehuchten *Haart* en *Koleneinde*⁽¹⁰⁾.

Een kleine gemeente zoals Ellikom had slechts één burgemeester. De indeling in zogenaamde gehuchten is eerder recent (17de-18de eeuw); het zijn daarenboven alle namen op *-kant* 'zijde', wijzend op de ligging van een reeks erven naar de kant van het broek, de heide en de buurgemeente Meeuwen: *Broekkant*, *Heikant*, *Meeuwerkant*.

(8) Elk gehucht had een grote zelfstandigheid op financieel gebied, verder ook wat betreft de organisatie en het beheer van de gemene gronden, van de schans (een in de 16de-17de eeuw opgericht verdedigingswerk) enz.

Uit een eenvoudige namenlijst van een gemeente kan dikwijls zonder veel moeite de oude laag gehuchtnamen afgelezen worden; ze treden namelijk frekwent op als bepalend bestanddeel in verbinding met akker/veld, broek, heide, straat enz.

(9) Deze woonentiteiten zijn: Achelse Poort, Achterhoek, Beverbeek, Bosstraat, Buulderpoort, Dielishoek, Dijk, Emmelenhoek, Inkensven, Lo, mulk, Robbert, Varkensbos, Winter.

(10) Met name *Beverbeek*, *Lo*, *Mulk*, (*Varkens*)*bos*. Zie de stratifikatie bij J. MOLEMANS De nederzettingsnamen van Hamont o.c. 1976 65-68.

Niel-bij-As kent evenmin een oude indeling in gehuchten ‘bestuurlijke eenheden’. Wel maakt het kadaster sedert de vorige eeuw een administratief onderscheid tussen Niel-Dorp en Geenstraat⁽¹¹⁾; in de Atlas der Buurtwegen (1845) worden *Kalen-* en *Moorsberg* eveneens als gehuchten vermeld: in feite zijn het steile hellingen genoemd naar de nabijgelegen boerderijen Kalen en Moors⁽¹²⁾.

1.1.1.2. Nederzetting en heerdgang (-wagen)

Uit talrijke attestaties is gebleken, dat *heerdgang* voorkomt in de betekenis van gehucht⁽¹³⁾, bijv.:

Beringen 1636 *huijs gelegen onder den heertganck van d'laer*⁽¹⁴⁾.

Bree 1769 *heertganck genaempt het hasselt*⁽¹⁵⁾.

Eksel 1596 *op eenen hertganck genaempt het cleijnent*⁽¹⁶⁾.

Kaulille 1643 *een gehuijcht offt hertganck genaempt de raeck*⁽¹⁷⁾.

Tessengerlo 1607 *onder die gehuchte of heertgange van schoot*⁽¹⁸⁾.

De eigenlijke betekenis van *heerdgang*, mnl. *hert ganc* is weideplaats: de vroente of heide bij een nederzetting waarop het vee gehoed werd; bij uitbreiding kreeg heerdgang de betekenis van nederzetting. *Heerdgang* is een samenstelling van *heerd* ‘herder’ en *gang* ‘het trekken, het gaan’. *Heerd*, dat tot in de vorige eeuw nog een gebruikelijke naam was voor (koe-, schaaps-)herder⁽¹⁹⁾, treedt eveneens op als bepalend bestanddeel van *heerdweg*⁽²⁰⁾ - soms niet (meer) begrepen en dan geïnterpreteerd als *heerweg*⁽²¹⁾ -, de weg waarlangs de heerd het vee naar de heide drijft.

(11) *Geenstraat* is een foutieve kadastrale benaming voor *Greenstraat*, dialektisch voor *Groenstraat* (Top. XXII/5: 20).

(12) *Ibid.*

(13) Zie hierover ook: K. STALLAERT, Glossarium van verouderde rechtstermen (*Leiden*, 1890), 572: *Heertganck* ‘gehucht, buurt, wijk’. - F.W. SMULDERS, gemeynt, parochie en gericht. *Brabants Heem* 7 (1955), 2-7, i.c. 5. - A.P. DE BONT, Dialekt van Kempenland III: Geografische namen (*Assen*, 1969), 162. - J. MOLEMANS, Kempische buurtschappen en hun benaming. *Limburg* 52 (1973), 255-65, vnl. 257-63.

(14) RAH, Beringen gichten 62, 228 r°.

(15) Id., Bree gichten 43, 286 r°.

(16) Id., Eksel gichten 37, 212 v°.

(17) Id., Pelt gichten 52, 84 r°.

(18) Id., Tessenderlo gichten 59, 206 v°.

(19) Daarnaast ook *schaper/scheper*, waarvan de afgeleide familienaam *Schepers*.

(20) Bijv.: Bocholt 1690 *den heerdwegh* (RAH, Bocholt gichten 10, 87 r°); Zonhoven 1795 *de heertstraet* (id., Zonhoven gichten 43, 72 r°). - Hiermee te vergelijken is *Schaapsdijk, -weg*.

(21) O.m. te Sint-Huibrechts-Lille: 1465 *dije heerstraet* (RAH, Grevenbroek gichten 20, 6 v°).

Synoniemen van *heerdgang* zijn *heerdwagen* en *heerdschap*. Heerdwagen is een samenstelling van *heerd* ‘herder’ en *wagen*, dat (zoals *-gang* in *heerdgang*) eveneens de betekenis heeft van ‘het trekken, het gaan’⁽²²⁾. Mnl. *herdscap* ‘heerdschap’ betekent letterlijk: de gezamenlijke (buurtschaps)herders.

In de bronnen treffen we meestal *heerwagen* en *heerschap* aan i.p.v. *heerdwagen*, *-schap*; zulks is vermoedelijk te verklaren door analogie naar namen als *heerbaan*, *-straat*, *-weg* enz.⁽²³⁾ Uit de enkele hier volgende voorbeelden blijkt opnieuw de gelijkstelling *heerdwagen*/*heerdschap* met *gehucht*:

Bocholt 1572 *onder die herscap crijel geleghen*⁽²⁴⁾.

Genk 1596 *geleggen opden heerwagen oft gehuchte van wenterloij*⁽²⁵⁾.

Tessengerlo 1667 *ingeseten des heerwagens schoot*⁽²⁶⁾.

Soms werd heer(d)wagen verkort tot *wagen*: (Zolder 1429) *dy inghesetene vand(en) kerspel ende prochie(n) des dorps van zuylre en(de) ghehucht van baelreberch met honnen drij heerwagenen*, dat is te weten der dorp *wag(en)* met den *gehucht* van *baelreberch* voor eenen *wagen*, ende der *wag(en)* ter boockt ende der derden d(er) *wag(en)* vand(en) voert...⁽²⁷⁾.

De betekenisontwikkeling van *gemene weideplaats* tot *gehucht*⁽²⁸⁾ is enkel te verklaren door de centraal-funktionele plaats die de heide waarop het vee door buurtschapsherders werd gehoed⁽²⁹⁾ destijds bekleedde. De indeling in *heerdgangen* (*-wagens*, *-schappen*) was organisatorisch en berustte op het gebruik van de voorhanden zijnde *gemene weideplaatsen*. Terwijl het aantal *heerdgangen* per gemeente

(22) FRANCK-VAN WIJK 771.

(23) Heer(d)wagen heeft niets te maken met *heerwagen* ‘een territoriale omschrijving die aan de heer in oorlogstijd een strijdwagen met mannen te leveren had’, zoals voorgesteld door A. HANSAY, *Le droit de bourgeoise accordé par la ville de Hasselt à des bourgades lossaines au cours des XIVe et XVe siècles. Verzamelde Opstellen 1935: 367-96, vnl. 377-79.*

(24) RAH, Bocholt gichten 3, 24 r°.

(25) Id., Genk gichten 28, 7 r°.

(26) Id., Tessenderlo gichten 67, 76 v°.

(27) Id., Stad Hasselt nr. 72, Ordonnantieboek 1402-1595, 63 v°.

(28) Zie hierover ook P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België I (Antwerpen, 1952), 307-25.*

(29) Normaliter was er één herder per *gehucht* of *kwartier* (J. BEHETS, *De plattelandsgemeente in het graafschap Loon en het omliggende van de vroege middeleeuwen tot aan de Franse Revolutie (Bokrijk, 1969), 24.*

steeds hetzelfde bleef, kon het aantal buurtschappen gebeurlijk toenemen (cfr. 1.1.2): een jongere of sekundaire buurtschap werd steeds bij een bestaande heerdgang gevoegd, zodat het voorkomt dat onder één heerdgang twee en zelfs meer buurtschappen ressorteren⁽³⁰⁾.

Enkele andere benamingen voor (gemene) weideplaats zijn:

- 1) Mnl. *he(e)rnesse* ‘kudde; weiland’ (MW III, 379-80) is - met reductie van het tweede bestanddeel - bewaard in de Kleine-Brogelse gehuchtnaam Heris, 1570 *opt heijeris* (Top. XXII/2: 32-33). De *hernisse*-namen, waarmee uitgestrekte graslanden worden aangeduid, komen meestal voor in de Vlaamse kustvlakte.
- 2) *Peister*⁽³¹⁾ is een afleiding van het ww. *peisteren* (cfr. MW VI, 216-17). Op lat. *pascere, pascuum* gaan eveneens de talrijke *pes-* en *pa(a)*stoponiemen terug, die voornamelijk in het oosten van ons land en in het Rijnland voorkomen.
- 3) *Veeweide* ‘(met gras begroeid) terrein waarop het vee gehoed wordt’⁽³²⁾ komt op talrijke plaatsen voor als perceelsnaam: bedoeld worden dan wel ontginningen tot hooiland.

In de Kempen bestond op talrijke plaatsen de gewoonte, dat de kudden van twee of meer buurgemeenten vrij over de wederzijdse gemeentegrenzen mochten geleid worden: dit gebruik werd *schellen ende bellen* genoemd, wellicht naar de rinkelende bellen die de dieren waren aangebonden. In teksten wordt meermaals een onderscheid gemaakt tussen het gebruik van de heide als heerd- of heidegang, waarbij de gemeentegrenzen overschreden mochten worden, en de heide als gebied voor het winnen van turf- en heidestrooisel; dit laatste mochten alleen de ingezetenen op de gemene gronden die onder hun gemeentelijke jurisdictie hoorden. Op 30.10.1612 brengen de burgemeesters van Overpelt voor de schepenbank van Pelt een aanklacht tegen Adriaan Hollen en Jan Boeijvoets van Neerpelt, beschuldigd wegens het maaien van heide op Overpelts grondgebied; zij verklaren ‘dat die gemeijnte van Ouerpelt ende Neerpelt egheen gemeynscap met malcanderen en hebben om reciproie onder den anderen te moghen op hunnen aert ende gemeynte *toruen te steecken*,

(30) Voorbeelden bij J. MOLEMANS, *Kempische buurtschappen en hun benaming*, o.c., 1973, 262-63.

(31) Bijv.: te Neerpelt: 1597 *den paeijster* (Mon. IX: 144).

(32) Bijv.: (Eksel) 1512 twee beempkens gelegen aen *die veeweij* (RAH, Eksel gichten 31, 90, v^o); (Bree) 1516 huijs *op die veeweijde* gelegen (id., Bree gichten 65, 1 v°).

heijde te meijen offt te slaghen dan alleen met scellen ende bellen...⁽³³⁾.

Tot in het midden van de vorige eeuw bezaten de gemeenten Achel, Hamont, Kaulille en Sint-Huibrechts-Lille grote heideterreinen in onverdeeldheid⁽³⁴⁾. Deze toestand is vermoedelijk een gevolg van het vroegere gebruik *schellen ende bellen*. De definitieve scheiding van deze *Onverdeelde Heide* (naam die in de vorige eeuw ontstaan is) kwam er eerst na vele moeilijkheden.

De heerdgangen bleven in de Kempen bestaan tot omstreeks 1850. Een decreet van keizerin Maria Theresia (1772) om gemeentelijke heidevelden tot akkers, weiden en bossen te ontginnen had weinig of geen praktische gevolgen gehad. Daar de kunstmeststoffen er eerst kwamen in de tweede helft van de 19de eeuw, bleef de heide een noodzaak voor de voorziening van potstalmest. Op het einde van de 18de eeuw stellen we een eerste aanplanting met dennenbossen vast⁽³⁵⁾, vooral op initiatief van kloosters⁽³⁶⁾. Na 1830 drong de provinciale overheid sterk aan tot de verkoop van delen uit deze heerdgangen, waarvoor de gemeentebesturen aanvankelijk helemaal niet te vinden waren. Interessant is in dit verband een rondschriften van de gouverneur van de provincie Limburg d.d. 22.4.1844⁽³⁷⁾ en de antwoorden hierop van de diverse gemeenteraden⁽³⁸⁾. De wet van 25.3.1847 maakte het evenwel mogelijk, op advies van de provinciale deputaties, de gemeenten te verplichten gemene gronden aanpartikulieren te verkopen en zo de ontginningsactiviteit te bevorderen. De huidige heideterreinen zijn niet meer dan relikten van de vroegere heideheerdgangen.

1.1.1.3.

Men kan ook een linguïstisch criterium hanteren om een oudere van een jongere laag nederzettingen af te zonderen: het intern-lokaliserend voorzetsel bij de oudste laag is *in*, bij een jongere veelal *op*⁽³⁹⁾.

(33) RAH, Pelt rollen 13, 113 r°.

(34) J. MOLEMANS, o.c. 1976 (Sint-Huibrechts-Lille), 99-102.

(35) Cfr. bijv. J. MOLEMANS, o.c. 1975 (Bocholt), 142-43 en 1976 (Overpelt), 12.

(36) Ook op de heidevelden van grote winningen, die evenwel niet talrijk waren.

(37) Memoriael van administratie der provincie Limburg 1844, nr. 87, 511-14.

(38) Cfr. bijv. de repliek van de gemeenteraad van As, die zich tegen elke verkoop van gemeentegronden *gebruikt voor brand, strooisel en koeweide* verzette (J. MOLEMANS, o.c. 1976, 52-54).

(39) Zie hierover uitgebreid J. MOLEMANS, Intern- en extern-lokaliserende voorzetsels bij Limburgse toponiemen. *Naamkunde* 4 (1972), 163-208.

1.1.2. Jongere lagen in de nederzettingsnamenvoorraad

1.1.2.1. De afgezonderde nederzettingen, een Kempisch fenomeen.

In de late middeleeuwen kende de Kempen vermoedelijk een demografische ontwikkeling op beperkte schaal en in dezelfde periode begonnen kloosters en abdijen belangstelling op te brengen voor de Kempen. Wellicht liggen deze factoren aan de basis van de vrij talrijke geïsoleerde nederzettingen, gewoonlijk op de rand van de heide; in recente tijd zijn ze meestal tot kleine woonentiteiten ontwikkeld, waarvoor thans vaak gehuchtnamen optreden.

De volgende types van nederzettingsnamen dateren wel grotendeels uit de late middeleeuwen, hoewel enkele ook tot een jongere periode kunnen teruggaan:

A. Een eerste en belangrijke reeks betreft nederzettingsnamen met het bestanddeel *hoeve* (sinds de 16de eeuw enkel bewaard in de betekenis van boerderij), onl. **hova*, mnl. *hoeve*, *hove*, *hoef*, lat. *mansus*. Een *hova* wordt gewoonlijk omschreven als de oppervlakte land nodig voor het onderhoud van één gezin. In deze betekenis is *hoeve* bewaard als veldnaam (cfr. infra), maar ook in de namen van plaatsen waar abdijen en kloosters in de late middeleeuwen een landbouwwitbating vestigden op (heide)gronden, die ze meestal van grootgrondbezitters ten geschenke hadden gekregen. In de Limburgse Kempen bijv.: *de Hoef* te Hechtel (abdij van Averbode) en te Helchteren (abdij van Sint-Truiden); *de Hoeven* te Overpelt (abdij van Floreffé); *Hengel-* en *Kelchterhoeft* te Houthalen (ibid.); *de Grote Hoef* te Lommel (abdij van Averbode).

Hoeve moet evenwel niet per se betrekking hebben op klooster- of abdijgoederen, maar kan ook op gemeentelijke ontginningen, evtl. op lekenbezit wijzen, zoals bijv. *de Hoef* (thans gehuchtnaam) te Opglabbeek en Wijchmaal, en met bepalende bestanddelen: (Neerpelt) Boelehoeve, 1529 *vanden bolen hoeue* (Mon. IX: 62-63), Mnl. *bule* 'heuvel, hoogte'; (Sint-Huibrechts-Lille) Duisen Hoeve, 1613 *de duisen hoeff* (Mon. XII: 130-31), een afgezonderde nederzetting waarop in de 17de eeuw één woning stond.

B. Een tweede reeks nederzettingsnamen is afgeleid van persoonsnamen, veld- en waternamen enz. De gemeente Sint-Huibrechts-Lille telde blijkens 16de-eeuwse bronnen toen vijf woonentiteiten in de

bet. van gehuchten: *Broek(kant)*, *Dorp*, *Hork*, *Ven(der)straat* en *Zaan/Zand*. Daarnaast waren er evenwel in die gemeente in die tijd niet minder dan zes afgezonderde nederzettingen, waarvan er twee zijn afgeleid van een persoonsnaam: Geerkens, 1767 *op de geerkens* (Mon. XII: 106) en Geuskens, 1724 *geuskens hoffstede* (ibid. 104). De vier overige namen wijzen op de hoogteligging: Heuvel, 1509 *op geen hoeuel* (ibid. 108) en Kompen, 1581 *op di compen* (ibid. 107); de ligging in een (uit)hoek op de grens met Hamont (Hork, 1580 *opten horrijnck*) (ibid. 108), en bij een waterloop (Rijt, jonger Riet, 1586 *op die rijt*) (ibid. 109-10). Het eerste lid van 1844 *Fierkensheikant* (ibid. 105) is eveneens een persoonsnaam: een reeks boerderijen op de Heikant bij het erf van Fierkens.

Ook in de buurgemeente Hamont zijn twee afgelegen nederzettingen afgeleid van een persoonsnaam: Robbert, 1612 *den robrecht*⁽⁴⁰⁾, en Winter, 1519 *den wynter*⁽⁴¹⁾. Dielishoek, 1668 *aen den dyelis hoeck*⁽⁴²⁾ en Emmelenhoek, 1613 *aenden emmelen hoeck*⁽⁴³⁾ zijn twee kleine agglomeraties in hoekvorm (tussen drie wegen), genoemd naar de hierin centraal gelegen boerderijen van Dielis en Emmelen; te vergelijken met *de Janshoek* te Kaulille (Top. XXII/1: 56).

In de Kempen is er een nauwe relatie tussen persoons- en plaatsnaam. Mogelijk houdt zulks verband met de invloed die in bepaalde ontginningsperioden van individuele boerderijen is uitgegaan. Het hierboven behandelde nederzettingstypen voor Hamont en Sint-Huibrechts-Lille komt in nagenoeg elke Kempische gemeente voor.

C. Namen van het type *persoonsnaam + heide* kunnen eveneens wijzen op een (aanvankelijk) afgezonderde nederzetting⁽⁴⁴⁾ op de rand van de gemene heide, zoals bijv. (Neerpelt) Daamsheide, 1553 *op gheen daems heijde* (Mon. IX: 63-64): het goed van Daams, gelegen tegen de heide en waarrond zich een kleine nederzetting heeft gevormd. Te vergelijken met dit type zijn deze gevormd door *persoonsnaam + -einde*, bijv. te Meeuwen: 1684 *opt vliegen eynde*⁽⁴⁵⁾.

(40) J. MOLEMANS, De nederzettingnamen van Hamont, o.c. 1976, 63-64.

(41) ID., 64-65.

(42) ID., 57-58.

(43) ID., 58-59.

(44) In de meeste gevallen hebben we evenwel louter met een veldnaam te doen, bijv.: 1642 een boonder gelegen *op die smeets heij* (RAH, Kessenich gichten 31, 91); 1453 een stuc erfs geheiten *die baten heij* (id., Zonhoven gichten 2, 3).

(45) RAH, Meeuwen gichten 24, 26 r°.

1.1.2.2. Nederzettingen uit de 19de-20ste eeuw.

Het is bekend dat de Kempen sedert het midden van de vorige eeuw, toen zij nog voor ca. 2/3 met gemeentelijke heidevlakten bedekt was, een belangrijke demografische expansie heeft gekend, met het gevolg dat regelmatig nieuwe woonkernen in de heide ingeplant werden en worden. Uit een mondeling onderzoek is bijv. gebleken dat de Bocholtenaren thans als gehuchtnamen beschouwen: *op de Bosheide, in de Kempen, op de Kleine Landeigendom, in het Meierbroek, in de Moesputten, in de Voort* (Mon. VIII: 50). Behalve *de Kleine Landeigendom* (maatschappijnaam) en *de Voort* (oorspronkelijk een waterovergang) zijn het historisch overgeleverde veldnamen.

Een belangrijke reeks nieuwe nederzettingen in de Kempen dateert uit de 19de eeuw⁽⁴⁶⁾, maar de omvangrijkste groep betreft nieuwe woonwijken van na 1940. In vele gevallen werd daarbij de overgeleverde kadastrale benaming op de woonwijk overgedragen, zoals voor *het Look* te Neerpelt; *de Haag, de Hoeven* en *de Zavel* te Neerglabbeek; *de Nieuwe Kempen* te Opglabbeek; *de Hoven* en *de Molendel* te As; *de Rieten* te Meeuwen enz.

1.2. Indeling en geleding van de nederzettingen van elf gemeenten uit de Limburgse Kempen⁽⁴⁷⁾.

1.2.1.

Zoals bekend zijn de meeste Kempische gemeente- en gehuchtnamen geen nederzettingenamen in de strikt etymologische zin, i.c. namen op *-heem, -hoven, -wijk, -zele* e.a., bestanddelen die, wat hun betekenis betreft, duidelijk op bewoning wijzen. In de gemeente Bocholt bijv. wijst alleen de naam *Veldhoven*⁽⁴⁸⁾ op bewoning of nederzetting. De overige zijn primair ofwel waternamen (*Lechten, Lozen*), ofwel namen die verband houden met de aanvankelijke begroeiing met (loof)bos (*Bocholt, Goolder, Kreiel*), resp. kreupelhout (*Hees*). Voor de overige Kempische gemeenten geldt grosso modo dezelfde vaststelling: de gemeente- en gehuchtnamen zijn in de meeste gevallen primair waternamen, natuurnamen e.d.; sekundair (nadat

(46) We herinneren aan de toen frekwent gegeven naam *Kolonie*, o.m. voortlevend te Lommel en Neerpelt.

(47) Cfr. voetnoot 4. - Zie ook het overzicht bij J. MOLEMANS, Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Limburgse Kempen, o.c. 1973.

(48) Dat. mv. van *hof* 'boerderij' + *veld* 'onbebouwd land' (= de huidige *Veldhoverheide*).

bewoning had plaatsgevonden) funktioneerden ze als nederzettingsnamen. Wanneer de overdracht plaatsvond is vrijwel nooit te achterhalen.

In de elf door ons onderzochte gemeenten zijn er buiten *Veldhoven* slechts drie nederzettingsnamen die eksplisiet bewoning aanduiden:

- 1) *Ellikom*, een *-ingaheem*-naam⁽⁴⁹⁾, psn. + suffiks *-inga* + *heem*, germ. **Aljinga haim* ‘woning van de lieden van Aljo’ (Top. XXII/4: 1-2).
- 2) (Kaulille) *Hostie*, 1519 *in gheen hosteij* < *ho(f)stede* ‘plaats waar een hof of hoven staan’ (Top. XXII/1: 53).
- 3) (As) *Heide(huizen)/Zevenhuizen*, 1345 *op gheen heyde* / 1639 *die heijder huijsen* / 1788 *de seven huijse* (Mon. XI: 90-91). - Nederzetting die - vermoedelijk in de late middeleeuwen - ontstaan is op de rand van de uitgestrekte heide tegen Genk en Oplabbeek. Van de 16de tot de 19de eeuw precies zeven erven, vandaar de naam *Zevenhuizen*.

1.2.2.

Tot een oude, (jong-)prehistorische laag behoren o.m. de gemeentenamen *Brogel* en *Hamont*:

- 1) Kleine-Brogel, 1222 *minor brogela*, 1253 *brogele*. De dorpsnamen (Grote/Kleine) Brogel en Breugel (bij Eindhoven) zijn ontleningen aan Keltisch **brogilo* (Top. XXII/2: 1-2)⁽⁵⁰⁾.
- 2) Hamont, 1257 *hamont*. Ofwel samenstelling van *hage(n)* en *mund* < lat. *montem* ‘berg’ of *mund* ‘bescherming, afweer’, ofwel teruggaand op **hamot(h)* ‘afgesloten, resp. versterkte plaats’⁽⁵¹⁾. In alle voorgestelde hypothesen is een gemeenschappelijk element te onderkennen, nl. de betekenis ‘afsluiting, omheining, verdediging, verweer’.

1.2.3.

Vrij talrijk zijn de waternamen die nederzettingsnamen zijn geworden en waarvan er verschillende tot de prehistorische tijd teruggaan. Dit grote aantal waternamen in de nederzettingsnamenvoorraad

(49) In de Limburgse Kempen komen slechts twee *-ingaheem*-namen voor, nl. *Ellikom* en het aangrenzende *Erpekom*, gehucht van Grote-Brogel, 1254 *erpenchem* (J. NOUWEN, Plaats- en persoonsnamen te Grote-Brogel. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. *Leuven*, 1958, 114).

(50) Vgl. *Briel* te Hechtel, 1160 *brile* (M. GYSSELING, Toponymisch Woordenboek, *Tongeren*, 1960, 189).

(51) J. MOLEMANS, De nederzettingsnamen van Hamont, o.c. 1976, 45-49.

van de Limburgse Kempen is te verklaren door het feit dat alle oude woonkernen op het Kempisch Plateau, met uitzondering van Wiemesmeer (Zutendaal), gesitueerd zijn in de nabijheid van een waterloop.

- 1) *Neerglabbeek* ligt in de vallei van de Itter (cfr. ook *Opitter*), *Opglabbeek* in de vallei van de Oeter (cfr. ook *Neer-* en *Opoeteren*) of Bosbeek. *Glabbeek*, fra. *Glabais*, du. *Gladbach* zijn zeer gangbare waternamen geweest⁽⁵²⁾, die in vele gevallen door andere namen verdrongen werden⁽⁵³⁾. De nederzettingen *Neer-* en *Opglabbeek* zijn genoemd naar hun ligging bij een gladde ‘glanzende, heldere beek’: 1219 *ecclesiam tam inferioris quam superioris ville que dicitur glatbeke*⁽⁵⁴⁾.
- 2) *As*, 1140 *asch*⁽⁵⁵⁾, is een prehistorische waternaam (*askā*), te vergelijken met *Asse* in Brabant⁽⁵⁶⁾. Het oudste site van *As* is *Oeleinde*, 1597 *op dat ulend*⁽⁵⁷⁾. Deze wellicht jongere naam voor *As* wijst op de ligging op het uiteinde of de rand van *het Oel* ‘broek of moeras’ in de Bosbeekvallei.
- 3) Als synoniem van *Oel* (einde) wordt éénmaal *Broets* (1714) vermeld, teruggaand op Mnl. *bruud*, *bruijd* ‘drek, bij overdracht moeras’. Dit element is tevens het eerste lid van de Neerpeltse gehuchtnaam *Broeseinde*, 1520 *op gheen broets eijnde* (Mon. IX: 34). *Broe(t)seinde*, naar de betekenis verwant met *Oeleinde* te *As*, betekent, blijkens de geografische gesteldheid, (ligging op het) uiteinde, de rand van het moeras in de Dommelvallei = *Pelt*, 815 kop. ± 1170 *palethe* (Mon. X: 35-37), een kollektief **pal-ithi* van Mnl. *pael* ‘poel, plas’ (MW VI, 22).
- 4) Te vergelijken met *Oel*(einde) en *Broets*(einde) is eveneens *Niel* (bij-*As*), Mnl. *niel* ‘voorover’, als zelfstandig naamwoord gebruikt in de bijwoordelijke uitdrukking *int niel* ‘in de diepte, omlaag’ (MW IV, 2390). *Niel* ‘laagte, depressie’ doelt hier op de Bosbeekvallei (60 m) die ca. 30 m ingesneden is in het plateau (90 m) en een drassig kom-

(52) Cfr. M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek*, o.c. 1960, 407-08.

(53) *Bos-* en *Molenbeek* bijv. zijn jongere namen voor *As*, resp. *Oeter*.

(54) M. GYSSELING, o.c. 1960, 731.

(55) ID., 72.

(56) J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*. N.G.F., Mon. V (*Leuven-Brussel*, 1952), 72-78.

(57) Identiek met Rijnlants *Auel*, een *l*-afleiding van *Aue*, Mnl. *ouwe* ‘alluviaal land’. Zie ook J. MOLEMANS, *Toponymie van As*, o.c. 1976, 91.

pleks vormt, zulks in oppositie tot de hoger gelegen bouwland- en heidegronden (Top. XXII/5: 18-19).

- 5) Een afgezonderde nederzetting te Achel-Hamont, genoemd naar een waterloop, is *Beverbeek*, 1360 *beverbeke*⁽⁵⁸⁾. Het eerste lid is zoals in Beverlo de diernaam de bever.
- 6) *Rijt* was in de Kempen zeer verspreid als naam voor waterlopen. Niet alleen zijn talrijke nederzettingen genoemd naar de ligging bij zulk een rijt, o.m. te Kaulille (Top. XXII/1: 84), Kleine-Brogel (Top. XXII/2: 58-59), Overpelt (Mon. X: 297) en Sint-Huibrechts-Lille (Mon. XII: 109), maar ook tientallen terreinen vandaar talrijke plaatsnamen - vooral voor bouw- en hooiland - zoals *Rijt*(*beemd*, *-veld*), zijn met dit bestanddeel samengesteld. In talrijke gevallen is de waternaam *rijt* in recente tijd verdrongen door jongere namen⁽⁵⁹⁾. Anderzijds is *rijt* een (jongere) variant van de Bochooltse nederzettingsnaam *Lechten*, die teruggaat op **lak-ti*, bij lekken 'druppelen, doorzijpelen' (Mon. VIII: 45-46). Een andere Bochooltse gehuchtnaam, nl. *Lozen*, 1575 *tot loessen* (ibid.: 46-47), is genoemd naar een (water)*loos* 'afwateringssloot'⁽⁶⁰⁾.
- 7) Talrijk zijn eveneens de nederzettingen die genoemd zijn naar de ligging naar de kant 'zijde' van een broek 'moeras'⁽⁶¹⁾, vandaar de gehuchtnaam *Broekkant*, o.m. te Ellikom (Top. XXII/4: 6-7), Kleine-Brogel (Top. XXII/2: 17-18) en Sint-Huibrechts-Lille (Mon. XII: 104). Zoals *Heikant* voor Heide is *Broekkant* in de meeste gevallen een jongere formatie voor Broek⁽⁶²⁾. Naar de ligging bij een ven, resp. een wijer, zijn de nederzettingen *Inkensven*⁽⁶³⁾ te Hamont en *Wijer* te Sint-Huibrechts-Lille genoemd (Mon. XII: 110).

(58) J. MOLEMANS, De nederzettingsnamen van Hamont, o.c. 1976, 56-57.

(59) Te Kaulille: *Rieterheideloop*, *-waterloop*; te Kleine-Brogel: *Dorperloop*; te Overpelt: *Hoeverloop* en *Zeldert*; te Sint-Huibrechts-Lille: *Prinsenloop*.

(60) Vgl. te Zolder: 1434 een zille bamps gheleg(en) *in wat(er)loes* (RAH, Zolder gichten 1, 25 r°).

(61) De meeste broeken werden na ontwatering in belangrijke mate als hooilandgebied in gebruik genomen.

(62) Bijv. te Sint-Huibrechts-Lille: 1581 *aent broec*, thans *Broekkant* (Mon. XII: 103).

(63) J. MOLEMANS, De nederzettingsnamen van Hamont, o.c. 1976, 60-61. Het eerste lid is een psn.: *Inkens* / *Imkens* < *Imbrecht* < *Ing*(el)brecht.

1.2.4.

Op de vroegere (loof)bosbegroeiing wijzen de bestanddelen *lo*, *hout* en evtl. *bos*, *hees*.

- 1) *Lo*, 1465 *op gheen loe*, is een gehucht van Hamont⁽⁶⁴⁾. Bedoeld wordt de huidige Lozenerheide (gerooid loofbos?) op de grens met Lozen-Bocholt; tevens het hoogste punt van de gemeente (43 m).

Het Lo komt zo frekwent voor als perceelsnaam⁽⁶⁵⁾, dat we wellicht niet steeds moeten denken aan (gerooid) loofbos, maar eerder aan kreupelbos (cfr. *Hees*). Bij nederzettingnamen komt *lo* meestal voor als tweede lid van een samenstelling:

- a) (Bocholt) *Goolder*, 1433 *goerle* (Mon. VIII: 43)⁽⁶⁶⁾. Goor ‘moeras’ + *lo*.
- b) (Bocholt) *Kreiel*, 1575 *kreijel* (Mon. VIII: 44-45)⁽⁶⁷⁾. Mnl. *craeye* ‘kraai’ + *lo*: kraaienbos.
- c) *Lille* ‘lindenbos’ in de gehuchtnaam *Lindel* te Overpelt (Mon. X: 243); (Sint-Huibrechts) *Lille* (Mon. XII: 103) en *Kaulille*, met als eerste lid *kau* = *kauw*, *kraai* (Top. XXII/1: 3-4).
- d) De Overpeltse gehuchtnaam *Hasselt* is op het eerste gezicht een kollektief bij Mnl. *hasel* ‘hazelaar’. De oudste grafie, 711 kop. 1191 *haeslaos*⁽⁶⁸⁾, wijst evenwel eerder op een samenstelling van germ. *hasi* ‘beukenbos’ + *lauhas*, mv. van *lauha* ‘bos op zandgrond’⁽⁶⁹⁾. Wel een collectief is *Herent* (gehuchtnaam van Neerpelt), 1364 *heernt* (Mon. IX: 59), een afleiding van Ondl. **heern*, *hern* ‘haagbeuk’ (nog bewaard in *heren-teer*): plaats waar haagbeuken groeien⁽⁷⁰⁾.

- 2) *Hout* ‘bos’ is het tweede lid van de gemeentenaam *Bocholt*, 1162 *bucolt* (Mon. VIII: 42)⁽⁷¹⁾ en het eerste bestanddeel van de Over-

(64) ID., 62.

(65) Enkele voorbeelden: (Achel) 1626 int lant genaempt *het loe* (RAH, Grevenbroek gichten 28, 113); (Eksel) 1521 een stuck ackerlants geheyt *dat loez* (RAH, Eksel gichten 31, 147); (Houthalen) 1445 vijf sillen lants *inde loe* (RAH, Houthalen gichten 6, 86).

(66) Te vergelijken met *Goorle* in Noord-Brabant en *Gierle* in Antwerpen.

(67) Te vergelijken met *Kreil* onder Heze en *Kreilt* onder Wintelree in Noord-Brabant (A.P. DE BONT, o.c. 1969, 176).

(68) M. GYSSELING, Toponymisch Woordenboek, o.c. 1960, 454.

(69) ID., 454.

(70) Te vergelijken met *Heerle*, (gehucht van Schulen) ‘haagbeukenbos’.

(71) Te vergelijken met *Boekel*, een gehucht van Tessenderlo.

peltse gehuchtnaam *Houtmolen*, 1451 *houtmolen* ‘de molen bij of in het hout ‘bos’) (Mon. X: 170).

- 3) Een (jonger) synoniem van *lo* en *hout* is *bos*. De nederzettingsnaam *Boseinde* te As, 1702 *aen den bosch* (Mon. XI: 89), en te Neerpelt, 1543 *opt bouseijnde* (Mon. IX: 90), duidt op de ligging van een nederzetting op het (uit)einde (rand of zoom) van een boskompleks. Het Varkensbos, 1474 *den verkensbosch*⁽⁷²⁾, is een gehucht van Hamont, met als jongere variant Bosstraat, 1617 *de bosstraet*⁽⁷³⁾: naar de ontwikkeling van de nederzetting langs een weg die naar het (Varkens)bos leidt.
- 4) *Hees*, germ. *haisjō*- f. ‘jonge beukenbos, later struikgewas’, is een gehucht te Bocholt, 1575 *op die hees* (Mon. VIII: 43-44) en te Hamont, 1470 *op gheen hees*⁽⁷⁴⁾.
Als tweede lid (met reductie tot *-is*) in (Neerpelt) *Kolis*, 1517 *op gheen coelheze* (Mon. IX: 64-65). Het eerste element is kool = boskool (wellicht turf).

1.2.5.

Veldnamen zijn oorspronkelijk:

- 1) (Hamont) *Haart*, 1465 *op die haert*⁽⁷⁵⁾, nog onderscheiden in Grote en Kleine Haart. Germ. *harud* ‘beboste hoogte, zandige heuvelrug’. Bedoeld wordt de huidige Haarterheide.
- 2) (Overpelt) *Heesakker*, 1229 *in helhackere* (lees: *heshackere*) (Mon. X: 140). Deze naam herinnert wellicht aan de primitieve door kreupelhout besloten dorpsakker.
- 3) (Neerpelt) *Grote Heide*, 1504 *op die grote heijde* (Mon. IX: 59). Nederzetting op de boord van een uitgestrekt heideterrein.
- 4) (Kleine-Brogel) *Heris* (cfr. 1.1.2.2).
- 5) (Hamont) *Mulk*, 1399 *molloc*⁽⁷⁶⁾. *Mol* ‘fijne, droge, losse aarde’ + *lo(o)k* ‘afgesloten terrein’.
- 6) (Kaulille) *Raak*, 1503 *op die raeck* (Top. XXII/1: 83). Mnl. *rac* ‘strook (land)’.
- 7) (Sint-Huibrechts-Lille) *Smeel*, 1786 *op den smeel* (Mon. XII: 110). Terrein begroeid met smeel = buntgras.

(72) J. MOLEMANS, De nederzettingsnamen van Hamont, o.c. 1976, 57.

(73) ID., 57.

(74) ID., 60. - Vgl. met de volgende gehuchtnamen: *Hees* (Lommel), *Heesakker* (Overpelt), *Gerhees* (Oostham), *Schoonhees* (Tessenderlo) en *Sonnis* (Helchteren).

(75) ID., 59-60.

(76) ID., 62-63.

1.2.6.

I.v.m. de bodemgesteldheid staan Zand en Zavel:

- 1) (Sint-Huibrechts-Lille) *Zaan*, 1523 *op sande* / 1575 *op san* (Mon. XII: 109).
Zaan = dialektisch voor *zaande*, de verbogen vorm van *zand*.
- 2) (Kleine-Brogel) *Zavel*, 1573 *inden sauel* (Top. XXII/2: 73).
Zand en Zavel zinspelen op de zavelachtige ondergrond. Ook als perceelsnamen zijn ze voor vrijwel elke Kempische gemeente geattesteerd. In talrijke gevallen wordt ook gewezen op de ligging van een huis of van een groep huizen in zulk zand- of zavelgebied⁽⁷⁷⁾; ze hebben zich daarom niet steeds als nederzettingsnaam doorgezet.

1.2.7.

Wegnamen zijn (Overpelt) *K(w)adijk*, 1552 *op de caetdijck* (Mon. X: 225-26) en (Sint-Huibrechts-Lille) *Venderstraat*, 1640 *aende venner straet* (Mon. XII: 108).

De Kleine-Brogelse gehuchtnaam *Voort*, 1586 *op die voirt* (Top. XXII/2: 68) is genoemd naar een nabijgelegen waterovergang.

1.2.8.

Nederzettingsnamen op *-einde*, *-hoek* en *-kant* (aanduiding van de ligging) zijn vrij talrijk:

- 1) *Einde*:
(As, Neerpelt) *Boseinde* (cfr. 1.2.4).
(Overpelt) *Hoverseinde*, 1523 *op houericx eijnde* (Mon. X: 172-73).
(Hamont) *Koleneinde*, 1465 *aent coleneynde*⁽⁷⁸⁾. *Kool* = brandstof, wellicht turf zoals in *Kolis* (1.2.4).
(As) *Overeinde*, 1659 gelegen *aen d'ouer eijndt* (Mon. XI: 94). *Over* 'hoger' staat hier in oppositie met *Oeleinde* (cfr. 1.2.3) of *Neereinde* (neer = lager).
- 2) *Hoek*:
(Hamont) *Achterhoek*, 1666 *in den achterhoeck*⁽⁷⁹⁾. *Achter* = afgelegen, terwijl *hoek* wijst op de ligging in hoekvorm (tussen wegen).
(Neerpelt) *Hagenhoek*, 1577 *inden haijghen hoeck* (Mon. IX: 96).
Woonkern in hoekvorm tegen de Hagen(heide).

(77) Bijv.: (Beringen) 1459 huys te ca(m)merloe gheleghen *inden sauel* (RAH, Beringen gichten 58, 121); (Eksel) 1499 heyn claes *inden sauel* (RAH, Eksel gichten 31, 13 v.); (Genk) 1448 huys *in den sauel* (RAH, Genk gichten 21, 23); (Houthalen) 1657 huys tot lilo *opden sauel* (RAH, Houthalen gichten 8, 73); (Zolder) 1670 gijsbrecht *inden savel* (RAH, Zolder gichten 35, 38).

(78) J. MOLEMANS, De nederzettingsnamen van Hamont, o.c. 1976, 61-62.

(79) ID., 56.

3) Kant:

Broekkant te Ellikom, Kleine-Brogel en Sint-Huibrechts-Lille (cfr. 1.2.3).

Heikant te Ellikom (Top. XXII/4: 7) en Sint-Huibrechts-Lille (Mon. XII: 105).

Meeuwerkant te Ellikom (Top. XXII/4: 7-8).

1.2.9.

Oriëntatienamen (i.c. de vroegere stadspoorten van Hamont): Achelse Poort, 1663 *die achelder poorte*⁽⁸⁰⁾ en Buulderpoort, 1609 *de bueler poort*⁽⁸¹⁾.

1.2.10.

Benoeming naar de hoek- of neusvorm (tussen wegen): (Overpelt) Neus, 1570 *op die nues* (Mon. X: 273).

2. Het broek en de heide.**2.1. Het broek.****2.1.1. Naamgeving**

In vrijwel elke Kempische gemeente komt een (gewoonlijk vrij uitgestrekt) gemeentelijk broek of moeras voor. De naam leeft voort in talrijke nederzettingsnamen als *Broek(kant)*⁽⁸²⁾.

Synoniemen van broek zijn:

- 1) Mnl. *bere* ‘modder, slijk’ (MW I, 914): talrijk zijn de plaatsnamen *Ber(en)broek*, eigenlijk een tautologische samenstelling.
- 2) Mnl. *bruud*, *bruijd* ‘drekke grond, moeras’ (MW I, 1470-71), het eerste lid van de Neerpeltse gehuchtnaam *Broeseinde* (cfr. 1.2.3), die kan vergeleken worden met *Oeleinde* te As (ibid.).

(80) ID., 55.

(81) ID., 57.

(82) Cfr. 1.2.3. - Verder is *Broekkant* gehuchtnaam geworden te Beek, Grote-Brogel, Helchteren, Meeuwen, Opplabbeek, Wijchmaal, alle gemeenten uit de Limburgse Kempen. In de Antwerpse Kempen (A. HELSEN, o.c. 1960) komt ook de nederzettingsnaam *Broekzijde* voor: te Gierle, St.-Pieters-Lille en Turnhout. Te vergelijken met *Broekkant*, -zijde zijn gehuchtnamen als *Beemdkant* (Wommelgem), *Goorkant* (Nijlen) en *Waterkant* (Beek). Dat in de Kempen ook talrijke namen van waterlopen en stilstaande waters nederzettingsnamen zijn geworden, dient hier nog nauwelijks vermeld te worden (cfr. 1.2.3).

- 3) *Goor*, Mnl. *gore* ‘slijk, moeras’, in talrijke gevallen nog als gemeen broek vermeld⁽⁸³⁾, maar ook als naam voor viswijers en terreinen voor de hooiwinning (na ontwatering).
- 4) *Maal*, germ. *malhō*- f. ‘zak, depressie’, o.m. in de gemeentenaam *Wijchmaal*, 1139 *wimale*⁽⁸⁴⁾.
- 5) *Mortel*, eigenlijk mortelspecie, overdrachtelijk: slijk, modder; dit bestanddeel leeft in tientallen Kempische plaatsnamen voort.
- 6) *Solt*, kollektief van germ. *sula*- ‘slijk, modder’, o.a. in de gehuchtnamen *Solt* (Neeroeteren), *Bovensolt* (Opitter) en *Neersolt* (Tongerlo).

2.1.2. Functie

In het broek werd *klot* of *moer* gedolven. Er dient een fundamenteel onderscheid te worden gemaakt tussen *turf* (*voes*)⁽⁸⁵⁾ en *klot* (*moer*; *vurt*).

- 1) *Turf* was de bovenste humuslaag (met het heidekruid), die uitgestoken, uitgeturfd of afgevlagd werd. Turfschadden werden in eerste instantie op de natte heide gestoken - vandaar ook de benaming *heiturf* -, waardoor evtl. een uitgeholde bodem, resp. een ven kon ontstaan: cfr. de talrijk voorkomende plaatsnamen als *Hool* en *Turfbroek*, *-put*, *-ven*, *-wijer*.
- 2) Onder de turflaag bevond zich *klot*, ontstaan door een ophoping van afgestorven plantenresten (moerasplanten). Vgl. ook GOOSSENAERTS : ‘Klot = moergrond zonder groes - aan turf is groes - in vierkante blokjes verdeeld, dan met een turfbod tot op ca. 15 cm diepte uitgestoken en gedroogd’⁽⁸⁶⁾.

Klot, Mnl. *clotte*, is ablautend verwant met *kluit* en *kloot*. Zoals *kloot*⁽⁸⁷⁾ betekent klot in het algemeen ‘kluit, klomp’, maar heeft

(83) Bijv.: (Koersel) 1777 *het gemeijn goer* aen de schans (RAH, Lummen gichten 93, 69).

(84) M. GYSSELING, Toponymisch Woordenboek, o.c. 1960, 1075.

(85) *Voos*, verwant met *vuil/vuns* was een geëigende bepaling voor een zompig turfterrein. KILIAAN 766 citeert *voosch*, *vooghs* ‘spongiosus’, d.i. als een spons, *fungosus* ‘licht als een paddestoel’.

(86) J. GOOSSENAERTS, De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen, K.V.A. VI, 7 (*Gent*, 1956/58), 387. - Cfr. ook A.P. DE BONT, Dialect van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse toal, II, Vocabularium (*Assen*, 1959), 214-15 (groesturf: venturf), 306 (klot: moerturf).

(87) Een algemeen verspreid toponiem in de Kempen is *Kloot*, meestal in de diminutievorm *Klootke*, wellicht in de betekenis van een hoger gelegen, bolvormig perceeltje (J. MOLEMANS, Toponymie van Overpelt, o.c. 1976, 147).

hier de specifieke betekenis van ‘turflont of -klomp’ (MW III, 1589-90). Synoniemen van klot zijn *moer* en *vurt*. Moer is veengrond (MW IV, 1779-80)⁽⁸⁸⁾. *Vurt*, dat teruggaat op Mnl. *vort*, *vurt*, adj. ‘(ver)rot’, van hout ‘vergaan’ (MW IX, 1170), waarbij wellicht gezinspeeld wordt op de vergane resten bij de klotvorming. GESSLER⁽⁸⁹⁾ citeert *vuert* in de betekenis van brand(stof). Dat *vurt* en klot synoniemen zijn bewijzen ook attestaties als deze: 1595 *I roeije vuerts offt drij carren clots*⁽⁹⁰⁾; 1615 *een halff vierdel vurts offt clot*⁽⁹¹⁾.

Talrijke (gemeentelijke) moerassen in de Kempen worden *Holven* genoemd, in de meeste gevallen wel te verstaan als: uitgehold ven door het steken van klot. Geschikt voor de klotwinning waren eveneens de *Goren* (cfr. 2.1.1), gewoonlijk vrij uitgestrekte terreinen moerasland, bestaande uit vennen en hooilandpercelen; in recente tijd zijn ze ook vaak tot viswijdern omgevormd.

2.2. De heide.

2.2.1. Naamgeving

De gemene heidegronden, die gemiddeld 2/3 van een Kempische gemeente in beslag namen, werden of worden meestal aangeduid als *Vroente*, *Aard*, *Gemeente*, *Heide*, *Kamp*, *Veld*, *Woestijn* e.a. *Heide* heeft zich van al deze namen het best in het dagelijks gebruik kunnen doorzetten; de overige namen zijn vooral als toponiemen bewaard, niet het minst als benamingen van ontgonnen terreinen waarop de namen werden overgedragen (cfr. infra).

2.2.1.1. Vroente, Aard en Gemeente

A. *Vroente*, Mnl. *vroonte*, *vreunte* ‘heerenland, domeingoed, gemeentegrond’ (MW IX, 1419-21), uit Mnl. *vrone*, *vroon*, adj. ‘heerlijk, des heren’ (MW IX, 1412) - eigenlijk de genitief mv. van *vrō, ohd. frō, germ. *frawan ‘heer’⁽⁹²⁾ - + suffiks *-te*. *Vroente* betekent dus letter-

(88) Cfr. ook A.P. DE BONT, o.c. 1958, 419: moer, veenslik (vooral mossen en andere planten op de bodem van de vennen).

(89) J. GESSLER, Proeve van een Oudhasseltsch glossarium (*Hasselt*, 1940), 112.

(90) RAH, Pelt gichten 47, 206 v°.

(91) Id. 49, 250.

(92) F. KLUGE, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, bearbeitet von W. MITZKA (Berlin, 1963), 220.

lijk herenland⁽⁹³⁾ en vandaar: gronden in gemeenschappelijk gebruik.

Zoals Aard en Gemeente doelt Vroente niet enkel op het onbebouwd liggende veld, maar tevens op straten, bossen, pleinen enz., m.a.w. op alles wat openbaar of gemeen was. Vandaar ook de vaak optredende bestanddelen *gemeen* of *'s heren*⁽⁹⁴⁾, ook in verbinding met namen van waterlopen, grachten, wegen, vennen enz. (de betekenis is vrijwel steeds ‘gemeen’, openbaar vs. privaat).

Uit de enkele hier volgende voorbeelden - alle uit de Limburgse Kempen - blijkt dat in oudere documenten (*gemene*) *vroente*, (*gemene*) *heide*, *gemeente* en *veld* vrij afwisselend konden optreden:

Achel: 1497 die gemeyn vroente = 1502 die gemeyn hey⁽⁹⁵⁾.

Beringen: 1469 dy vroende = 1502 die gemeyn heyde⁽⁹⁶⁾.

Genk: 1453 die ghemeynte = 1515 die gemeyn heyde⁽⁹⁷⁾.

Hamont: 1465 dye ghemeene vroente = 1545 die gemeyn heyde⁽⁹⁸⁾.

Zolder: 1434 die ghemein vroende = 1456 die gemeyn heye = 1457 dy ghemeynt = 1485 dat gemeyn velt⁽⁹⁹⁾.

Zonhoven: 1427 op gheen heye = 1428 die ghemeyn vroende = 1442 die ghemeyn heyde⁽¹⁰⁰⁾.

In de Limburgse Kempen werd *vroente* in de 16de eeuw voornamelijk door *heide* verdrongen. De naam leeft evenwel verder in overtalrijke perceelsnamen, i.c. ontgonnen heidegronden. Vroente blijkt historisch vooral in de Belgische Kempen te zijn opgetreden; DE BONT⁽¹⁰¹⁾ vermeldt dit toponiem niet voor Kempenland in Noord-Brabant.

B. *Aard*, Mnl. *aert* ‘beploegde of bebouwde grond, bouwland; land (in het algemeen), grond, vaste grond; landstreek; plein of werf, markt, kade’ (MW I, 193-94), Ohd. *art* ‘akkerbouw, -land’, os. *ard* ‘verblijf, woning’, oe. *eard* ‘land, streek, woonplaats, bebouwde grond’.

(93) Vroente betekent in de tweede plaats ‘des heeren gevangenis’ (MW IX, 1421); KILIAAN 773: Vrunte ‘carcer publicus, custodia’. Etymologisch gaan zowel ‘gevangenis’ als ‘herenland’, beide weergegeven door *vroente*, terug op *vroon*.

(94) Bijv.: (Houthalen) 1441 *des heeren vroende*, RAH, Houthalen gichten 6, 62.

(95) RAH, Grevenbroek gichten 20, 52 r°, 60 r°.

(96) RAH, Beringen gichten 57 (27 r°) en 58 (168 v°).

(97) RAH, Genk gichten 21 (49 r°) en 23 (164 r°).

(98) RAH, Grevenbroek gichten 20 (5 v°) en 21 (49 v°).

(99) RAH, Zolder gichten 22 (16 v°, 39 r°, 44 v°).

(100) RAH, Zonhoven gichten 1 (17 v°, 23 r°, 194 r°).

(101) A.P. DE BONT, o.c. 1969.

Aard wordt beschouwd als een afleiding van de wortel *ar ‘ploegen’⁽¹⁰²⁾, got. *arjan*, nml. *aren* (MW I, 453), *eren*, *erien* (MW II, 690-91), bij KILIAAN 11 vermeld als *aeren*, (*e*)*eren*, *errien*. De grondbetekenis van aard is dan *bouwland*, *beploegde akker*, met de afgeleide betekenissen: land waar men (van vader op zoon) woont, en verder afkomst en hoedanigheid (de aangeboren aard)⁽¹⁰³⁾.

Indien de primaire betekenis van aard, aldus de etymologische woordenboeken, bouwland zou zijn, is het moeilijk te verklaren waarom in de Kempen aard een synoniem is van vroente en gemeente in de betekenis van het open, onbebouwde veld⁽¹⁰⁴⁾. De ontwikkeling van woeste grond tot bouwland (door ontginning) is logisch te verwachten, maar niet die van bouwland tot heidegrond, zeker niet voor de zo talrijke en zo uitgestrekte terreinen die de Kempische aarden blijken uit te maken. De oudste betekenis van aard is, aldus GYSSELING⁽¹⁰⁵⁾, (terecht) gemene weide.

In Brabant en Zuid-Oost-Vlaanderen is *aard*, dial. *ert*. *eerd* de koerante benaming voor de vruchtbare alluviale gronden langs de waterlopen⁽¹⁰⁶⁾; in de Antwerpse Kempen is aard identiek met beemd, eusel en weide (eerder gronden van slechte kwaliteit)⁽¹⁰⁷⁾. SCHUERMANS⁽¹⁰⁸⁾ en CORNELISSEN-VERVLIET⁽¹⁰⁹⁾ vermelden aard ook in de betekenis van een stuk bouwland. Blijkbaar hebben we hier in alle gevallen te doen met ontginningen uit de aard (gemene weide); zoals

- (102) Zie over de etymologie van aard: FRANCK-VAN WIJK 5-6. - J. MANSION, De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen (*Brussel*, 1935), 3. - A. CARNOY, Het element aard in de naamkunde. *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 23 (1949), 257-63. - WNT I, 534-35 en supplement I, 231-38. - F. KLUGE-W. MITZKA, o.c. 1963, 32. - J. DE VRIES, Etymologisch Woordenboek (*Leiden*, 1971), 1.
- (103) J. DE VRIES, o.c. 1971, 1.
- (104) J. HELSEN, Iets over aard. *Mededelingen uitg. door Vla. Top. Ver.*, 10 (1934), 45-51. - ID., Toponymie van Noorderwijk. N.G.F., Mon. III (*Tongeren*, 1944), 51.
- (105) M. GYSSELING, Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen (*Gent*, 1954), 20-21: ‘In de 11e-12e eeuw lijkt aard dus in de (in de latere Middeleeuwen geromaniseerde) streek van Saint-Omer-Guines te betekenen ‘gemene weide’. - ID., Toponymisch Woordenboek, o.c. 1960, 779, s.v. Oudenaarde: *arda*- ‘aanlegplaats’ (oudste bet. is gemene weide). - Omstreeks 1300 heeft aard, aldus GYSSELING, te Gent en elders in Oost-Vlaanderen de bet. ‘aanlegplaats’.
- (106) J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt, II: De namen van het bouwland en van het grasland (N.G.F., Stud. V, 2). *Brussel*, 1946, p. 115.
- (107) J. HELSEN, Toponymie van Noorderwijk, o.c. 1944, 49.
- (108) L.W. SCHUERMANS, Algemeen Vlaamsch Idioticon (*Leuven*, 1865-70), 5-6.
- (109) P.J. CORNELISSEN en J.B. VERVLIET, Idioticon van het Antwerpsch dialect, I (Gent, 1989), 115

in de andere gevallen (*heide, gemeente, vroente* ...) ging de naam van de gemeentegrond over op de ontgonnen percelen.

J. HELSEN⁽¹¹⁰⁾ heeft erop gewezen, dat de benaming *Aard* ‘gemene grond’ wellicht het frekwentst in de Antwerpse Kempen voorkomt. Zulks lijkt inderdaad het geval te zijn: *Aard* is weliswaar niet onbekend in Noord-Brabant⁽¹¹¹⁾, maar even talrijk zijn aldaar *gemeente, heerdgang* en *heide*. In de Limburgse Kempen komt *Aard* in de genoemde betekenis vooral voor in de Verbeterde Kempen⁽¹¹²⁾ o.m. te Heppen, Heusden en Tessenderlo.

C. *Gemeente*, een afleiding van mnl. *meen* ‘gemeenschappelijk’, heeft primair dezelfde betekenis als *aard* en *vroente*, nl. het gemeenschappelijk grondbezit (MW IV, 1280).

De betekenisomschrijving van *gemeente* door SMULDERS⁽¹¹³⁾ is nagenoeg identiek met die van *aard* door HELSEN: ‘Een gebied met woeste gronden (hei- en moervelden en wild grasland) binnen een bepaalde omgrenzing, dat in gemeenschappelijk gebruik is bij de inwoners van één of meer dorpen of bij de bewoners van een dorp. 't Wordt gebruikt om vee en schapen te weiden, turf en leem te steken, strouwsel en buunt te maaien en heiplaggen te steken’.

Gemeente is historisch voor de hele Kempen geattesteerd, maar heeft zich klaarblijkelijk het best kunnen doorzetten in Noord-Brabant.

D. *Vroente, Aard* en *Gemeente* komen in de hele Kempen voor als perceelsnamen: en wel voor door de gemeentebesturen verkochte en door de kopers (meestal) ontgonnen percelen heidegronden (cfr. 3.1.3.2).

2.2.1.2. Heide

Mnl. *heide* (*hede, hei*): 1) heide, onbebouwde zandgrond; bij uitbreiding ook in het algemeen vlakke veld, synoniem van mnl. *plein*; 2) heidegewas (MW III, 253-54). Heide heeft een engere betekenis dan *gemeente* (*aard, vroente*): het is de gangbare benaming geworden voor de - al dan niet gemene - onvruchtbare zandgronden begroeid

(110) J. HELSEN, *Toponymie van Noorderwijk*, o.c. 1944, 51.

(111) A.P. DE BONT, o.c. 1969, 128-29.

(112) Zie over de tegenstelling in Limburg tussen de Verbeterde Kempen (Brabants) en het Kempisch Plateau (Limburgs): J. MOLEMANS, *Adjektivische -er-afleidingen bij toponiemen. Naamkunde* 5 (1973), 134-59, vnl. 140-42.

(113) F.W. SMULDERS, o.c. 1955, 3. - Cfr. ook A.P. DE BONT, o.c. 1969, 152-53.

met heidegewassen of voor niets opbrengende zandgrond. Men kan hierbij nog een onderscheid maken tussen de droge heide, begroeid met de struikheide (erica) en de natte heide⁽¹¹⁴⁾, begroeid met gagel⁽¹¹⁵⁾ en met de dop- of hommelheide⁽¹¹⁶⁾.

Vermits de gemene gronden meestal heidevelden waren, is het niet verwonderlijk dat (*gemene*) *heide* een konkurrent geworden is van *vroente*, *aard* en *gemeente* en dat *heide* deze namen vanaf de 16de eeuw ook in belangrijke mate heeft verdrongen. Heide is tot vandaag de benaming bij uitstek gebleven ter aanduiding van de nog resterende gemeentelijke heide.

Voor de belangrijkste onderdelen van deze gemene heide zijn specifieke namen voorhanden, waarbij het eerste lid in de meeste gevallen wijst op de ligging (bij een gehucht, een buurdorp, een moeras enz.).

Daar de heide de Kempische gemeenten in zo sterke mate landschappelijk domineerde, is het logisch dat talrijke nederzettingen - zowel oudere als zeer recente - genoemd zijn naar de ligging bij of tegen de heide:

- 1) In de Limburgse Kempen is *Heide* een gehuchtnaam te As, Genk, Kuringen, Lanaken, Lommel, Meeuwen, Molenbeersel, Opglabbeek, Ophoven, Zutendaal; *Heike* fungeert als nederzettingsnaam o.m. te Hoelbeek en Wijchmaal.
- 2) Zeer produktief was *Heikant* (cfr. ook 1.2.8) voor kleine en meestal jonge woonkernen, in de Limburgse Kempen bekend te Achel, Beek, Ellikom, Gellik, Helchteren, Lanaken, Sint-Huibrechts-Lille, Neeroeteren en Oostham. A. HELSEN⁽¹¹⁷⁾ vermeldt Heikant voor de volgende gemeenten uit de Antwerpse Kempen: Arendonk, Berlaar, Bevel, Eindhout, Essen, Herenthout, Kalmthout, Meerhout, Merksplas, Oostmalle, Poederlee, Schoten, Vorselaar, Weelde, Westmalle en Zandhoven. Te vergelijken met namen op *-kant* zijn namen op *-zijde* zoals *Heizijde* te Turnhout.
- 3) Voor Noord-Brabant beschikken we niet over een volledige inven-

(114) Zeer frekwent zijn ook benamingen als *Platte Heide* en *Turfheide* (Neerpelt), *het Plat* (Eksel). - Plat betekent vrijwel nooit vlak, wel moerassig.

(115) In de Kempen ook *haansbollen* genoemd.

(116) A.P. DE BONT, o.c. 1958, 99 geeft als synoniemen: *bolhei*, *dophei*, *tonnetjeshei*, *buikhei*.

(117) A. HELSEN, o.c. 1960.

taris; zie echter de voorbeelden met *Heide* en *Heikant* bij DE BONT ⁽¹¹⁸⁾.

2.2.1.3. Veld en kamp

A. *Veld* was in de middeleeuwen de meest algemene benaming voor onbebouwde, woeste grond ⁽¹¹⁹⁾, maar maakte reeds vroeg de semantische ontwikkeling door van onbebouwd tot ontgonnen land, bijv.:

(Hechtel) 1502 *een stuck lants liggen(de) int velt* ⁽¹²⁰⁾.

(Houthalen) 1473 *1 bonre lants op dat velt geleg(en)* ⁽¹²¹⁾.

(Zolder) 1442 *een bonre lants op gheen velt gheleg(en)* ⁽¹²²⁾.

Sommige nederzettingenamen herinneren nog aan de ligging naar de kant of zijde van het middeleeuwse open veld, zoals de volgende *hoven*-namen: *Veldhoven* in Bocholt en Kwaadmechelen (Limb.); *Veldhoven* en *Meerveldhoven* in Noord-Brabant.

Aan de primaire betekenis van veld ‘onbebouwd terrein’ herinneren:

- 1) Veld in verbinding met een gehuchtnaam ⁽¹²³⁾ ter aanduiding van veldkompleksen, die wellicht in de late middeleeuwen (of vroeger) ontgonnen en verkaveld werden; zo kreeg veld de sekundaire betekenis van een perceel bouwland en werd een synoniem van akker (cfr. 3.1.1).
- 2) Het toponiem *Heideveld*, een samenstelling van heide (meestal verkort tot *heit*-) en veld. Heideveld benoemt een stuk heidegrond in privaat bezit, gelegen buiten de gemene heide, maar waarvan het eens deel uitmaakte. Deze plaatsnaam is algemeen verspreid in de Kempen, evenals het betekenisverwante *Heidehoeve*.

B. *Kamp*, een ontlening aan lat. *campus*, is oorspronkelijk een synoniem van veld in de zin van ‘het open, onbebouwde veld’ ⁽¹²⁴⁾. Weinige plaatsnamen in de Kempen herinneren nog aan deze primaire

(118) A.P. DE BONT, o.c. 1969, 57-58.

(119) Vgl. bijv. *bijsterveld* (*bijster* = woest, MW I, 1251). Een synoniem is *woestijn*, mnl. *woestine* ‘woestijn, wildernis’ (MW IX, 2753-54). Eerder uitzonderlijk in de Kempen.

(120) RAH, Eksel gichten 31, 31 v°.

(121) RAH, Houthalen gichten 7, 10 r°.

(122) RAH, Zolder gichten 21, 81 v°.

(123) Bijv. te Bocholt: *Dorper-*, *Hezer-* en *Lechtersveld*; te Overpelt: *Heesakker-*, *Hoeverner-* en *Lindelerveld*.

(124) J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt, o.c. 1946, 16.

betekenis. Een duidelijk voorbeeld is *de Kempen* (mv. van kamp) te Bocholt, een heideterrein van meer dan 200 ha.

Wel is Kamp een zeer verspreid toponiem in de sekundaire betekenis: een individueel, uit het veld gewonnen en door een heg of een houtkant geheind perceel (cfr. 3.1.1).

2.2.1.4. Enkele namen voor specifieke terreinen uit de gemene aard of vroente

A. Dries.

In ‘Het probleem dries’ bracht J. LINDEMANS⁽¹²⁵⁾ dit toponiem, volgens hem een afleiding van drie, in verband met de driejaarlijkse wisselbouw: het gebruik om alle drie jaar een derde van de akker te laten braak liggen; hij schetst vervolgens het semantisch verloop van het woordgebruik van dries van rustend land tot de met gras begroeide dorps- of gehuchtpleinen.

Aanvankelijk beschouwde GYSSELING⁽¹²⁶⁾ ‘driesprong van wegen’ als de primaire betekenis van dries, waaruit zich die van (driehoekig) dorps- of gehuchtpleintje, en vandaar ook ledig land, schrale weide ontwikkelden. Later stelde GYSSELING⁽¹²⁷⁾ ‘tijdelijk rustend land’ als de primaire betekenis van dries voorop, als de sekundaire ‘schrale weide’ (d.i. permanent dries liggend land) en driehoekig dorps- of gehuchtplein; hij verwerpt ook het verband tussen drie en dries en knoopt aan bij de door MANSION⁽¹²⁸⁾ voorgestelde hypothese dat dries een afleiding zou zijn van Indo-Europees *treu-* ‘gedijen, aan kracht toenemen’.

In de Kempen heeft *dries* in enkele gevallen betrekking op onbebouwde grond, al dan niet in gemeen gebruik. De specifieke betekenis van dries is er evenwel: onrendabel (hoog of laag gelegen) land, vaak in de zin van een bij de woning gelegen perceel weiland (de huis- of schaapsdries).

In de Kempen heet een dorpsplein niet *Dries*. Historisch is *Plaats(e)* - een met gras begroeid plein met daarin een waterkuil - frekwent geattesteerd. Thans is *Plaats(e)* vrijwel onbekend in de Kempen ter aanduiding van het dorpscentrum; de gangbare benaming is thans

(125) J. LINDEMANS, Het probleem dries. *Mededelingen Ver. Naamk.* 27 (1951), 15-24.

(126) M. GYSSELING, Nogmaals het probleem dries. *Ibid.* 28 (1952), 49-51.

(127) ID., Dries. *Naamkunde* 7 (1975), 258-65.

(128) J. MANSION, Oud-Gentsche Naamkunde (*'s-Gravenhage*, 1924), 105-07.

Dorp⁽¹²⁹⁾. Naast Plaats (Dorp) komen (vooral) historisch ook *Berg*, *Heuvel*⁽¹³⁰⁾, *Opstal*⁽¹³¹⁾ en *Plein*⁽¹³²⁾ voor. De op het dorpsplein gelegen waterpoel kan ook naamgevend geweest zijn en op het plein overgedragen: *Biest*⁽¹³³⁾, *Dijk*⁽¹³⁴⁾ en *Pensepoel*⁽¹³⁵⁾.

B. Heidehoeve en -veld (cfr. ook 2.2.1.3).

Het zijn in de Kempen de benamingen bij uitstek voor heidepercelen in privaat bezit. Meestal liggen ze geconcentreerd op de rand van de gemene heide, waartoe ze eens behoord hebben. Op deze terreinen werd tot in het begin van deze eeuw heide gestoken en gemaaid. Toen op het einde van de 18de eeuw de eerste dennenaanplantingen plaatsvonden, kwamen deze percelen hiervoor het eerst in aanmerking.

C. Laar.

Van het toponiem Laar werd nog geen algemeen bevredigende etymologische verklaring gegeven⁽¹³⁶⁾. Volgens GYSSELING⁽¹³⁷⁾ gaat *hlāri*, ouder *hlēri*, terug op een Belgisch substraatwoord *klēri*. In de Kempen blijkt laar over het algemeen de betekenis te hebben gehad van onbebouwde (gemeenschaps)grond, met heide of minderwaardige grassoorten begroeid en waarop men het vee liet grazen⁽¹³⁸⁾. In

- (129) Zie hierover W. PEE, De namen voor de gemeentekom in de Zuidnederlandse dialecten. *Naamkunde* 2 (1970), 41-49.
- (130) Daarnaast heeft heuvel ook de bet. van 1) zandheuvel, 2) (al dan niet begroeide) hoger gelegen heidegrond.
- (131) Eigenlijk onbebouwde grond, gemeenteweide. - *de opstal*, als stapelplaats gebruikt en ook wel eens als verzamelplaats voor het vee (J. HELSEN, Plaatsnamen der Antwerpsche Kempen. *Toponymica* VI (Leuven, 1938), 17).
- (132) J. HELSEN, o.c. 1938, 40. - Buiten dorps- of gehuchtplein ook de bet. van vlakte, veld.
- (133) Afleiding met het *t*-suffiks van *bies*: plaats waar biezen groeien. - *Biest* is evenwel ook een zeer verspreide benaming voor akker- en hooiland: zie bijv. J. MOLEMANS, Toponymie van Neerpelt, o.c. 1975, 195-96.
- (134) Het dorpsplein te Overpelt heet(te) *Kerkdijk*: genoemd naar de hierin gelegen dijk 'poel', terwijl het eerste lid wijst op de ligging bij de dorpskerk (J. MOLEMANS, Toponymie van Overpelt, o.c. 1976, 191).
- (135) Bijv. te Linkhout: 1633 een zille broecx ontrent *den pensepoel* gelegen, RAH, Lummen gichten 100, 416. - Eigenlijk poel waarin dierenresten enz. werden geworpen.
- (136) Cfr. o.m. C. TAVERNIER-VEREecken, Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253 (*Tongeren*, 1968), 442 e.v. Zij bespreekt ook uitvoerig het werk van H. DITMAIER, Die (H)Larnamen. *Köln*, 1963.
- (137) M. GYSSELING, Enkele Belgische leenwoorden in de toponymie. *Naamkunde* 7 (1975), 1-6, i.c. 4-5.
- (138) Aldus R. VAN PASSEN en K. ROELANDTS, Toponymie van Wilrijk. N.G.F., Mon. VII (*Leuven-Brussel*, 1967), 133.

ruime zin was een laar dan een open weideplaats voor het vee⁽¹³⁹⁾. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat zovele laren in de Kempen nederzettingenamen zijn geworden⁽¹⁴⁰⁾. Te Opplabbeek is het Laar een heidegebied van enkele honderden hektaren. Daarenboven is laar algemeen verspreid als perceelsnaam (ontgonnen heidegronden?), bijv. in de Limburgse Kempen:

1) Bouwland:

- (Eksel) 1684 stuck lants genaemt *tlaer*⁽¹⁴¹⁾.
- (Genk) 1788 een half bonder lants genaemt *het laer*⁽¹⁴²⁾.
- (Hamont) 1703 *het laer* bestaende in landt ende groese⁽¹⁴³⁾.
- (Lummen) 1515 een stuck erfs geheyt(en) *dat laer*⁽¹⁴⁴⁾.
- (Neerpelt) 1582 (land) *dat laer*⁽¹⁴⁵⁾.
- (Paal) 1515 een zill lants geleg(en) *op dat laer*⁽¹⁴⁶⁾.
- (Peer) 1768 velt genaemt *het laer*⁽¹⁴⁷⁾.
- (Tessenderlo) 1472 een stuc lants *op dlaer*⁽¹⁴⁸⁾.

2) Hooiland:

- (Beringen) 1465 eyn stuck beemps gelegen *op craenlaer*⁽¹⁴⁹⁾.
- (Genk) 1441 bempt gelegen *in dat eycklaer*⁽¹⁵⁰⁾.
- (Gerdingen) 1637 bampt genaemt *het laplaer*⁽¹⁵¹⁾.
- (Heppen) 1774 sekeren *bempt oft laer*⁽¹⁵²⁾.
- (Kwaadmechelen) 1549 beempt gelegen *opt dutselaer*⁽¹⁵³⁾.

D. Paardenkerkhof.

- (139) A. BACH, Deutsche Namenkunde, II, 1-2 (*Heidelberg*, 1953), 379. - H. DITTMAYER, Rheinische Flurnamen (*Bonn*, 1963), 178-80.
- (140) In de Limburgse Kempen: *Laar* te Grote-Brogel; *Blanklaar* te Meldert; *Brelaar* te Paal; *Goeslaar* te Lummen; *Groenlaren* te Lummen; *Lanklaar*; *Mellaar* te Lummen; *Sledderlo* (ouder: *-laar*) te Genk.
Zie de voorbeelden voor de Antwerpse Kempen bij A. HELSEN, o.c. 1960, 246-47.
- (141) RAH, Eksel gichten 45, 324 r°.
- (142) Id., Genk gichten 39/2, 266 r°.
- (143) Id., Grevenbroek gichten 39, 336 v°.
- (144) Id., Lummen gichten 66, 110.
- (145) J. MOLEMANS, Toponymie van Neerpelt, o.c. 1975, 143-44.
- (146) RAH, Beringen gichten 33, 89 r°.
- (147) Id., Peer gichten 20, 107 v°.
- (148) Id., Tessenderlo gichten 39, 24 r°.
- (149) Id., Beringen gichten 32, 48 r°.
- (150) Id., Genk gichten 21, 9 r°.
- (151) Id., Gerdingen gichten 10, 15 r°.
- (152) Id., Oostham gichten 32, 158 v°.
- (153) Id. 3. 183 r°.

In vrijwel elke Kempische gemeente was er een paardenkerkhof, een gemeentelijke begraafplaats - gewoonlijk op de rand van de

heide - voor dierenkrenge. In de 16de-17de eeuw meestal reeds verkocht en als akkerland in gebruik genomen.

E. *Schom(mel)*.

Mnl. schom(me) ‘onvruchtbare heidegrond’ (MW VII, 629). Eigenlijk *mos* en, bij uitbreiding van betekenis, ‘hoog gelegen, onvruchtbaar stuk grond’ (WNT XIV, 788). De *schomtoponiemen* - vaak verlengd tot *schommel*⁽¹⁵⁴⁾ - hebben meestal betrekking op percelen in privaat bezit.

Meestal onvruchtbare grond: hierop wijzen de vaak optredende bepalende bestanddelen *brem-* en *hei-*⁽¹⁵⁵⁾; als tweede bestanddeel zijn *-berg* en *-bos*⁽¹⁵⁶⁾ koerant.

F. *Smeel*.

Magere zandgronden, waar hoofdzakelijk buntgras gedijt, worden ook *Smeel* en *Smelen* (mv.) genoemd. Smelen, een afleiding van smal, is de naam van een lange grassoort, meer bepaald van de soorten *Aira Flexuosa* (bochtige smelen) en *Aira Caespitosa* (op natte zandgronden)⁽¹⁵⁷⁾.

Op droge zandbodems gedijt ook *Molinia Coerulea* (pijpestrootjes), in de volksmond pijpeveggers genoemd⁽¹⁵⁸⁾.

Met *Smeel* (*Smelen*) worden zowel gemene velden als private percelen benoemd.

G.

Wild, o.m. in *Wild Broek*, *Wildert*, *Wildernis* voor wild begroeide, onvruchtbare heide-, resp. broekterreinen⁽¹⁵⁹⁾.

H.

Een typisch fenomeen vormen de landduinen, waarvoor *Zand-* en *Zavelberg* de koerante benamingen zijn.

(154) Bijv.: (Eksel) 1553 een stuck lants geleghen *op dij schumme(n)*, RAH, Eksel gichten 34, 88 = 1676 *de schommel*, id. 45, 22.

(Peer) 1611 stuck lants genaempt *die schommelen*, RAH, Peer gichten 1, 106 = 1657 *paert inde schomme*, id. 9, 121.

(155) (Lummen) 1685 *die brempschomme*, RAH, Lummen gichten 87, 218 v°.

(156) (Houthalen) 1685 heide genaamd *de schomberg*, notaris Wilsens, min. 43; 1791 *plack landt genaemt den schommebosch*, RAH, gichten 15, 85.

(157) Zie ook J. GOOSSENAERTS, o.c. 1956/58, 113. - A.P. DE BONT, o.c. 1969, 561.

(158) Vgl. in deze zin bij L.W. SCHUERMANS, o.c. bijvoegsel (*Leuven*, 1883), 306: *Smeelken* ‘baleintje of rietpijltje om de pijpstelen mee door te steken’.

(159) Zie o.m.: H.J. MOERMAN, *Nederlandse plaatsnamen*. N.G.F., Stud. VI (*Brussel*, 1956), 270. - H. DITMAIER, *Rheinische Flurnamen*, o.c. 1963, 343. - M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek*, o.c. 1960, 1076-77. - A.P. DE BONT, o.c. 1969, 218-19.

Zavel (uit lat. *sabulum*) en *Zand* komen ook voor als veldnamen en wijzen dan op de aard van de bouwlaag: droge en lichte dekzandgronden. Ook nederzettingen op zulke bodems worden aldus genoemd (cfr. 1.2.6), bijv. *Zand/Zaan* te Sint-Huibrechts-Lille; *Zand* te Elen en Kwaadmechelen; *Zavel* te Gruitrode, Kleine-Brogel en Neerglabbeek. *Zand-Oerle* is een gehucht van Oerle (N.-Brab.)⁽¹⁶⁰⁾.

Op talrijke plaatsen werd ook zavel gestoken, die o.m. diende om mortel te maken, de huisvloer te bestrooien, bij het kasseien van wegen enz.⁽¹⁶¹⁾. Dit verklaart de talrijke, in elke gemeente voorkomende *zavelkuilen* ‘plaatsen waar zavel werd gestoken’.

2.2.2. Functie

Zoals het broekterrein was de gemene heide een grotendeels open gebied, in tegenstelling met de geheinde en door houtkanten besloten akker- en hooilanden; delen van deze gemene gronden konden evenwel gevrijd ‘afgesloten’ worden. Dit laatste gebeurde vooral in de 19de eeuw en om de gemeenteïnkomen te vergroten werden de heikavels dan verhuurd.

Van oudsher werden evenwel de zavelgronden en -bergen afgepaald: binnen deze palen mocht niemand schapen of enig ander vee hoeden. Zulke afpalingen gebeurden meestal jaarlijks.

- 1) De gemene heide vormde in de eerste plaats de vroegere weide- of heerdgang (cfr. 1.1.2), vooral voor de schapen, die in vlees, melk, wol, leer en vet voorzagen. Daarnaast vervulde de heide op vele andere wijzen een komplementaire functie in de bedrijfs- en gezinshuishouding.
- 2) Timmer- en brandhoutvoorziening in bossen en heggen. Hiervoor kwamen ook de individuele en door houtwallen besloten percelen in aanmerking. Een thans niet meer in de volksmond levende naam voor een houtkant waaruit het hout geregeld gekapt werd is *graaf*⁽¹⁶²⁾; hiermee te vergelijken is *houw* (van houwen ‘kap-

(160) *Zand* en *Zavel* zijn te vergelijken met *geest* ‘hoge zandgrond’, o.m. in de nederzettingen *Gestel* te Lummen en Meeuwen (Limb.), *Gestel* en *Gastel* in Noord-Brabant. Uit **geest-lo* ‘bos op hoge zandgrond’.

(161) P.J. CORNELISSEN en J.B. VERVLIET, *Idioticon van het Antwerpsch dialect*, o.c., IV, 1471. - L.W. SCHUERMANS, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, o.c., 878.

(162) Vgl.: (Hamont) 1793 *den graaf oft houtwasch*, RAH, Grevenbroek gichten 56, 219 r°. - *Graaf* heeft ook de betekenis van (water)gracht.

pen'), een naam voor een houtkant die in talrijke gevallen op de percelen werd overgedragen.

In 1448 kregen de inwoners van Achel, Hamont en Lille van Robrecht, heer van Grevenbroek, de toelating om hun erven in houtkanten te leggen: 'Te setten ende te poeten eijcken hout op de vroent eijn ijegelijck man teghen sijn eerff, sonder eijnighen hijnder der ghemeijnre vaer weggen'⁽¹⁶³⁾.

- 3) De heide voorzag ook in honing, vroeger vrijwel de enige suikerbron. De St.-Ambrosiusgilden dateren eerst uit de 17de-18de eeuw.
- 4) Heide maaien of vlaggen voor de mestbereiding in de potstal. Zulks gebeurde niet alleen op de gemene heide - in de 19de eeuw ook op de hieruit jaarlijks door de gemeente verhuurde heikavels -, maar tevens op de heidegronden in privaat bezit, bekend als *Heidehoeven* en *-velden*.
Het kwam ook voor, dat de ingezetenen enkel turfschadden mochten steken en heide maaien binnen de grenzen van de jaarlijks door de gemeente afgepaalde heide.
Volgens A. VAN WIJNGAARDEN⁽¹⁶⁴⁾ waren er 400 tot 1000 karren potstalmest nodig voor 100 ha akker. Hiervoor moesten jaarlijks 40 tot 70 ha heide worden afgeplagd. Daar voor het herstel van de heideplaggen 10 tot 30 jaar nodig waren, moest men over 400 tot 2100 ha heide beschikken om 100 ha akkers permanent rendabel te houden.
- 5) Leem, biezem, riet en rissen als bouw materiaal. Waar in de ondergrond een leemsubstraat aanwezig was, konden de inwoners leem uitgraven om tichelstenen te bakken. Vaak wezen de gezworenen de plaats aan waar zulks mocht gebeuren. Door het uitgraven van leem kon eventueel een ven ontstaan: algemeen verspreid is de waternaam *Leemkuil*.
Korte rissen werden gestoken voor het repareren van grachten en lange rissen voor het vorsten; wie rissen had gestoken moest de plaats gewoonlijk opvullen met aarde, meestal een kar aarde voor twee karren rissen.
- 6) In de heide lagen ook talrijke natuurplassen. De gangbare benaming voor een viskuil in privaat bezit was *wijer*, een woord

(163) RAH, Grevenbroek gichten 20, 14 v°.

(164) A. VAN WIJNGAARDEN, Heidebeheer en heideschappen. *De Schouw* 20-4 (1973), 95-98.

dat thans nagenoeg volledig door vijver verdrongen is. De meeste wijers waren oorspronkelijk vennen. Het op 22.5.1601 door de gemeente Overpelt aan Gerard Baken verkochte *Roosven*⁽¹⁶⁵⁾ is later bekend als *Baken Wijer* (Mon. X: 76-77). Indien door een gemeente een ven werd verkocht, waren de kondities gewoonlijk dat de koper het recht kreeg om er vis op te zetten, maar dat de naburen ervan gebruik konden maken als drinkplaats voor het vee, om er groen op te wassen e.d. Vennen, vaak gebruikt als vlasroten, waren gemeentelijk bezit. Een synoniem van ven is *vlaas*.

3. Het kultuurland.

3.1. Het akkerland.

3.1.1. De grondwoorden

De gebruikelijke Kempische benamingen voor het akkerland, waarop rogge, haver en boekweit, evenals enkele nijverheidsgewassen (koolzaad, vlas) verbouwd werden, zijn *akker* en *veld*.

De primaire betekenis van *akker* is het gemeenschappelijk landbouwland bij een nederzetting (vooral in verbinding met een dorps- of gehuchtnaam)⁽¹⁶⁶⁾: dikwijls uitgestrekte complexen in talrijke kavels verdeeld; sekundair kreeg akker de betekenis van een perceel bouwland, al dan niet uit de primitieve dorpsakker.

Naast akker komt ook zeer dikwijls *veld* voor ter aanduiding van bouwland: bij het in kultuur brengen van delen uit het veld 'onbebouwde grond' sedert de late middeleeuwen, kreeg veld de betekenis van het landbouwland dat bij een buurtschap behoorde of van een perceel bouwland zonder meer.

Een verspreidingskaart van de *akker*- en *veld*namen, i.c. degene die grote complexen benoemen, zou releverend kunnen zijn voor de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Kempen. *Akker* is in de genoemde betekenis ongetwijfeld ouder dan *veld*. Cfr. het oordeel

(165) RAH, Pelt gichten 48, 59 v°-60 r°.

(166) Zie o.m.: J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt, o.c. 1946, 30. - M. GYSSELING, Toponymie van Oudenburg, N.G.F., Mon. IV (*Brussel*, 1950), 98-100. - H. DITTMAYER, Rheinische Flurnamen, o.c. 1963, 8.

van J. LINDEMANS ⁽¹⁶⁷⁾ in 1946: ‘De verspreiding van de akkernamen in de Kempen leert ons ook iets over de betrekkelijke oudheid van de bewoning en de bodemontginning aldaar. Ze zijn zeer talrijk op de oevers van de beken die de Weerijs vormen (Brecht, Loenhout), op de Mark (Meer, Hoogstraten), vooral tusschen de Aa en de Kleine-Nete (Tielen, Kasterlee, Turnhout, Arendonk), ook op de Dommel (Neer- en Overpelt). In de Zuider-Kempen zijn zij eerder schaars of ontbreken totaal. Het dichtst bewoonde gebied van het oude Taxandrië moet dan te situeren zijn in het Noord-Oosten van de huidige provincie Antwerpen en verder in Noord-Brabant’. Deze visie van J. LINDEMANS steunt evenwel op een onvolledig en soms onbetrouwbaar kadastrumateriaal; in (Neer-, Over-) Pelt op de Dommel zijn er geen dorps- of gehuchtakkers, wel -velden. Enkel een grondig vooronderzoek kan tot steekhoudende konklusies leiden.

Akker en het jongere *veld* (in de betekenis van bouwland) kunnen vergeleken worden met *kouter* (westelijk België en Noord-Frankrijk), *es* (Drente), *enk* of *eng* (Midden-Nederland) ⁽¹⁶⁸⁾.

Specifieke benamingen voor individuele, uit de heide ontgonnen en rondom geheinde percelen ⁽¹⁶⁹⁾ zijn:

- 1) *Blo(o)k*, afleiding van mnl. bi-luken ‘besluiten’, *Look*, afl. van mnl. luken. Daarnaast in Noord-Brabant ook *Gelookt* en *Lookt*, mnl. geluken ‘(om)sluiten’, recent ook in de vormen *Gelukt* en (met volksetymologie) *Geluk*. De primaire betekenis is telkens afsluiting, de sekundaire ‘een afgesloten perceel, met name een door heggen of houtkanten besloten stuk land’. De brede houtkanten voorzagen niet alleen in brandhout, maar vormden tevens een uitstekende bescherming tegen de wind die de bouwlaag deed opvliegen.
- 2) In oostelijk Limburg is *Kamp* de benaming bij uitstek voor een individueel (uit het veld) opgenomen en geheind perceel ⁽¹⁷⁰⁾.

(167) J. LINDEMANS, o.c. 1946, 6.

(168) D.P. BLOK, De enken. *Driemaandelijke Bladen* 1958: 1-14.

(169) Vandaar *begraven* ‘in graven of grachten gelegd’: (Beringen) 1444 *een begraue(n) bloexken* (RAH, Beringen gichten 58, 60 r⁰); (Paal) 1480 een halue zille broex ghelege(n) *int begraue(n) broeck* (id. nr. 32, 186); (Genk) 1482 land en(de) bampst gelege(n) *in die begraue(n) heyde* (RAH, Genk gichten 22, 97); 1532 *een bloeck oft camp begraue(n) sijnde* (id. nr. 24, 202 v⁰).

(170) J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt, o.c. 1946, 15: ‘Namen op kamp komen betrekkelijk talrijk voor in een smalle strook aan de Maas en verder in den noordoostelijken hoek van Limburg, ten noorden van de lijn loopende van Eisden, over Asch, Groote-Brogel, Achel, naar Best en Helvoort in Noord-Brabant’. - Zie over de grenslijn tussen Blook, Kamp en Look in Belgisch-Limburg: J. MOLEMANS, Kamp en Look in een menggebied. *Naamkunde* 2 (1970), 13-33.

- 3) In Noord-Brabant⁽¹⁷¹⁾ komt *Bocht* frekwent voor. Eigenlijk is een bocht een met staketsel omheinde ruimte voor het vee, een schuthok⁽¹⁷²⁾: de benaming bocht is wellicht te verklaren door de gebogen vorm van de omheining. Bekend is ook melkbocht: het stuk land waarin de koeien gedreven worden om gemolken te worden⁽¹⁷³⁾.

Als akkernaam duidt Bocht op een door heggen besloten perceel⁽¹⁷⁴⁾, vermeld bij KILIAAN 74 als *bocht/bucht*: septum (omheining), sepimentum clausum (afgesloten ruimte). *Bocht* is wellicht een verbaalnomen **buhti* bij *buigen*⁽¹⁷⁵⁾. LINDEMANS⁽¹⁷⁶⁾ reconstrueert daarnaast een grondvorm **bi-huft* < **be-(h)ocht*, waarin *bocht/bucht* ‘struikgewas’.

De namen voor de individueel afgesloten landerijen zijn in de Kempen enigszins geografisch gedifferentieerd: in Noord-Brabant komen vooral *Bocht* en *Kamp* voor, in de Limburgse Kempen *Kamp* en *Look*, in de Antwerpse Kempen *Blook* en *Blok*. Om de grenzen precies af te bakenen is een grondig detailonderzoek nodig.

Te vergelijken met Blook c.s. zijn de volgende, weliswaar minder frekwent voorkomende plaatsnamen:

- 1) *Meer* ‘ingemeerd of omheind land’⁽¹⁷⁷⁾. Mnl. meer ‘grenspaal, grens(scheiding)’ (MW IV, 1291-92: meer 1). Vandaar: afgepaald, omheind land door middel van een houtkant of een andere soort omheining.
- 2) *Klooster*, van mlat. claustrum, en *Kluis*, mnl. cluse (MW III, 601).

Algemene benamingen voor houtkanten zijn *gracht*, *haag*, *heg* en

- (171) Ook in de West-Limburgse Kempen, zij het eerder sporadisch, bijv. (Koersel) 1681: een perceel landts geheten *het buchten* (RAH, Lummen gichten 87, 4 r⁰).
- (172) Vgl. (Hechtel) 1516: een stuck lants geheyten *den lamber bocht* (RAH, Eksel gichten 31, 113 v⁰).
- (173) WNT III, 20-22. - M. SCHOENFELD, Veldnamen in Nederland (*Amsterdam*, 1950), 130. - J. LINDEMANS, Toponymie van Asse, o.c. 1952, 94.
- (174) A.P. DE BONT, o.c. 1969, 23-25.
- (175) J. DE VRIES, Etymologisch Woordenboek, o.c. 1971, 68.
- (176) J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt, o.c. 1946, 43, en Toponymie van Asse, o.c. 1952, 94.
- (177) Vgl.: (Achel) 1578 huys metter toebehoren geheyten *dy meer* (RAH, Grevenbroek gichten 23, 22 r⁰). - Huis met aangelegen grond in grachten ingemeerd.

struik, waarvan de naam in talrijke gevallen op de besloten landerijen is overgedragen⁽¹⁷⁸⁾; soms wordt de aard van de begroeiing in de houtkanten nader gespecificeerd, o.m. met de haag- of meidoorn: vandaar de perceelsnamen *Door(n)akker*, *-bos*, *-veld* en *Haagdoorn*.

Het bij de woning gelegen bouwland wordt doorgaans (*Huis*)*veld*, *Huiskamp* of *Huisblo(o)k* genoemd. *Aangelag*⁽¹⁷⁹⁾, *Aanse(d)el*⁽¹⁸⁰⁾ en *Aanstede*⁽¹⁸¹⁾ worden gewoonlijk als synoniemen van *Huisveld* opgevat, wat in vele gevallen ook een juiste interpretatie kan zijn. *Het Huisveld* is echter zowel het aangelegen als het dichtst bij de woning gelegen bouwland, terwijl *het Aangelag* eerder de onmiddellijk bij de woning gelegen percelen (de hof, de dries enz.) benoemt. Het aan- of nabijgelegen hooiland is *de (Huis)beemd* en *de Dries* (de schaaps- of tuierveide).

3.1.2. De preferentiële bepalende bestanddelen⁽¹⁸²⁾

Bij de 1043 toponiemen die bouwland benoemen uit de gemeenten Neer- en Overpelt, Kaulille en Kleine-Brogel, wijzen de bepalende bestanddelen respektievelijk op:

bezit	418	bodemgesteldheid	40
ligging	362	teelt	30
hoogteligging	52	omheining	20
vormaanduiding	52	ontginning	13
grootte	50	begroeiing	6
Totaal: 1043			

De dominerende naamgevingsfactoren - ook bij de nederzettingsnamen - waren en zijn bezitsaffirmatie en in de tweede plaats benoeming naar geografische kenmerken. Vandaar zullen in een studie over de plaatsnamen van een gemeente of van een ruimer gebied in de Kempen twee kwantitatief belangrijke subgroepen steeds naar voren treden: enerzijds namen van het type *Jansen Akker* en anderzijds plaatsnamen van het type *Hoge/Lage Akker*, die op een geografische

(178) Bijv. (Peer) 1620 guederen *inde hegge* gelegen (RAH, Peer gichten 5, 49 r°).

(179) Bijw. *aan* 'dichtbij' + mnl. *gelage* (MW II, 1183), afgeleid van (ge)liggen.

(180) *Aanse(d)el*, mnl. *aenseel* 'woonstede, woning, huis' is een synoniem van *Aangelag* en *-stede*: de grond waarop het huis staat, evenals de aangelegen percelen, bijv.: (Hechtel) 1558 *huys ende hoff metten aenseel* (RAH, Eksel gichten 34, 268 v°); 1664 *den aensel daer t huys op staet* (id. 43, 213 r°).

(181) Bijw. *aan* + *stede* 'hofstede'.

(182) J. MOLEMANS, Toponymie van Overpelt (met Neerpelt, Kaulille en Kleine-Brogel). Onuitgegeven doct. proefschrift (*Leuven*, 1972), 120.

gesteldheid wijzen. Bij de eerste subgroep dient er ook op gewezen te worden, dat talrijke erfnamen, d.i. namen van individuele nederzettingen, en veldnamen van persoonsnamen zijn afgeleid: *Jansen Goed / Jansen Akker* > *de Jansen*⁽¹⁸³⁾. Of de afleiding van een persoonsnaam is gebeurd, kan in bepaalde gevallen niet zonder voldoende kennis van de oude familienamen van de betreffende plaats gekonkludeerd worden. Zo kan een veldnaam als *de Bosman* teruggaan op de psn. *Bosmans*, maar ook met het personificerend *man*-suffiks van *bos* afgeleid zijn. Bij de veldnaam *de Loman* te Eksel ligt een afleiding met het achtervoegsel *-man* van *lo* ‘bos’ a.h.w. voor de hand; toch betreft het hier een afleiding van de fn. *Lomans*.

3.1.3. Uitbreiding van het akkerareaal door ontginningen

3.1.3.1. Bosrooiingen.

Op wellicht laatmiddeleeuwse bosrooiingen hebben de *rode*-namen betrekking, o.m. degene die nederzettingenamen zijn geworden (type *Gruitrode*, *Kinrooi* enz.).

Root⁽¹⁸⁴⁾, *Roo(i)*⁽¹⁸⁵⁾, diminutief *Rootje* en (met palatalisering) *Reutje*, *Reuke*⁽¹⁸⁶⁾ zijn ook daarna gebruikelijke perceelsnamen gebleven voor kleine rooiingen en ontginningen, in de eerste plaats wel van met laagstammig houtgewas begroeide heidevelden⁽¹⁸⁷⁾.

- (183) Zie hierover J. MOLEMANS, Van persoonsnaam naar toponiem. *Naamkunde* 2 (1970), 192-207. - ID., Van persoons- tot erfnaam. *Vlaamse Stam* 12 (1976), 345-354.
- (184) Bijv.: (Bree) 1562 bampst gelegen *op die roeten* (RAH, Bree gichten 65, 95 r°); (Sint-Huibrechts-Lille) 1606 stuck lants genaemt *de root* (Mon. XII: 161).
- (185) (Paal) 1480 een stuck lants gheheitten *den roe* (RAH, Beringen gichten 32, 184 r°); (Zonhoven) 1480 stuck lants gheheyten *dy roey* (id., Zonhoven gichten 2, 351 v°).
- (186) (Zonhoven) 1448 een stuxke(n) erft geheijten *dat roeijken* (RAH, Zonhoven gichten 1, 274 r°).
- (187) Cfr. bijv. ook *Brand*, een veel voorkomende plaatsnaam: ‘Land dat door branden van houtgewas e.d. oorbaar werd gemaakt’. Andere benamingen voor met kreupelhout begroeide terreinen, al dan niet ontgonnen, zijn: 1) Mnl. *bosschage*, met de variant *bosschalie* ‘bos’ (MW I, 1390), uit fra. *bocage*, *boscaille*. O.m. in de plaatsnaam *Bosschel(terheide)* te Grote-Brogel en Kaulille (J. MOLEMANS, Plaatsnamen van Kaulille, o.c. 1973, 24-25). 2) Mnl. *hage(n)* ‘kreupelbos’ (MW III, 23). Daarnaast heeft haag ook de betekenis van heining van struikgewas, en vandaar een omheinde ruimte. 3) *Hees* ‘kreupelhout’ is een frekwent voorkomend toponymisch bestanddeel (cfr. 1.2.4). 4) *Rijs* ‘kreupelhout, laag struikgewas’ treffen we bijv. aan in de gehuchtnamen *Rest* (Hechtel) en *Rijssel* (Paal).

De oude laag (nederzettings)namen met de bestanddelen *hout* en *lo*⁽¹⁸⁸⁾ herinneren meestal wel aan de primaire loofbosbegroeiing, waarbij het eerste lid de aard van de loofbosbegroeiing nader specificeert. Ze zijn wellicht een aanduiding voor het feit, dat het loofbos in de late middeleeuwen nog belangrijk was in het Kempische landschap, hoewel het niet uit te maken is wat deze begroeiing kwantitatief betekend heeft. *Hout* en *lo* leven evenwel in zo talrijke perceelsnamen (bouw- en hooiland) verder⁽¹⁸⁹⁾, dat bezwaarlijk in alle gevallen aan hoog opgaand loofbos kan gedacht worden, eerder aan de begroeiing (in de houtkanten) met of de rooiing van laagstammig bos.

Ook talrijke perceelsnamen met het bestanddeel *bos* kunnen op gerooide laagstammige bospercelen betrekking hebben.

3.1.3.2. Heideontginningen.

In de eerste helft van de vorige eeuw hadden de gemene (heide)gronden van een gemiddelde Kempische gemeente een oppervlakte van ± 60% van het totaal; de overige 40% waren op minieme uitzonderingen na gronden toebehorend aan eigengeërfden.

De eeuwen voorheen moeten de gemene (heide)gronden nog uitgestrekter geweest zijn, daar talrijke plaatsnamen op ontginning wijzen. Uit documenten van de 15de tot de 19de eeuw blijkt, dat de gemeentebesturen kleinere of grotere delen uit de gemeente publiek verkochten. Gemeentegronden verkopen was niet zozeer een vereiste om de opper-

(188) Zie de talrijke voorbeelden bij J. MOLEMANS, Bijdrage tot de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van de Limburgse Kempen, o.c. 1973, 291-93. Buiten de reeks nederzettingsnamen is er nog een belangrijke groep *lo*-namen die een oude laag representeren. Enkele voorbeelden:

(Gerdingen) 1637 *inde berloe straet* (RAH, Gerdingen gichten 10, 14 r°).

(Tessenderlo) 1464 *te boekelle* (id., Tessenderlo gichten 39, 15 r°).

(Zolder) 1434 *ghelegghen te decloe* (id., Zolder gichten 1, 31 v°).

(Heusden) 1475 *huys texel* ghelegen (id., Beringen gichten 32, 93 v°).

(Beek) 1595 *hoff ghenomt het korlo* (id., Bree gichten 71/2, 95 r°).

(Paal) 1461 *te urlle* (id., Beringen gichten 32, 6 r°).

Blijkens de kontekst betreft het meestal nederzettingsnamen; thans veldnamen e.d.

(189) Bijv.:

1) (Hamont) 1487 *enen beempt geleg(en) in dat eychout* (RAH, Grevenbroek gichten 20, 38); (Zolder) 1526 *bampt geleg(en) in gheen eyckhout* (id., Zolder gichten 21, 91 v°).

2) (Achel) 1626 *int lant genaempt het loe* (RAH, Grevenbroek gichten 28, 113); (Eksel) 1521 *een stuck acker lants geheyten dat loez* (id., Eksel gichten 31, 147 r°); (Houthalen) 1445 *vijf sillen lants inde loe* ghelegen (id., Houthalen gichten 6, 86).

vlakke kultuurland te vergroten, maar ook en wellicht primordiaal hét middel om in moeilijke tijden (vooral in de 16de-17de eeuw) gemeenteschulden te kunnen aflossen. Tot in de vorige eeuw bleef men aan de gemene gronden evenwel een uitermate hoge waarde toekennen, zodat het begrijpelijk is dat het verkopen van gronden aan partikulieren in principe enkel werd toegestaan in tijden van financiële nood of wanneer de gemeenschap er voordeel bij had.

A.

Vroente, *gemeente*, *aard* en *heide* komen in de hele Kempen voor als perceelsnamen voor (door de gemeente verkochte) kavels uit het gemeen veld of broek⁽¹⁹⁰⁾. In verbinding met gemeente treedt dan vaak het bepalend bestanddeel *nieuw* op. Dit attributief komt ook met talrijke andere grondwoorden voor ter aanduiding van gemeentegrond, ontgonnen tot nieuw bouwland: *Nieuw Land / Erf / Kamp / Veld* enz. vs. *Oud Land* e.a. (eerder ontgonnen). Nieuw komt ook dikwijls in gesubstantiveerde vorm voor: *Nieuw(e)* en *Nieuwke*, gewoonlijk voorafgegaan door een persoonsnaam (naam van de koper of ontginner).

Heide is frekwent als bepalend bestanddeel: *Heideakker* enz. Uit de ligging van de stukken moet blijken of op de ligging tegen de heide of op ontgonnen heidegrond bedoeld wordt.

Toponiemen die ook meestal in deze reeks passen zijn *Koop* ‘land door koop verkregen’, vermoedelijk meestal gemeentegrond, en *Dure Koop*, een volksironische benaming⁽¹⁹¹⁾ voor slechte grond waarvoor een te hoge prijs betaald werd.

B.

Hoeve (cfr. ook 1.1.1.1.A) is sedert de late middeleeuwen een van de meest geattesteerde Kempische plaatsnamen in de betekenis van een perceel heidegrond (doorgaans dan in de vorm *Heithoef*), dat al dan niet ontgonnen werd. In het Rijnland heeft *Hoeve* de betekenis van dagmaal⁽¹⁹²⁾.

(190) Cfr. attestaties als: (Heusden) 1659 *een sille gemeijn brouck* geleghen op het ulbroeck (RAH, Beringen gichten 41, 122 v°); (Peer) 1619 *bampt gelegen inde vroenten* (id., Peer gichten 5, 115 v°); (Zolder) 1545 een halff bonre bampt geleg(en) *opden nuwen bampt opt gemeyn brouck* (id., Zolder gichten 27, 219 v°).

(191) Synoniemen van *Dure Koop* zijn: 1) *Boerenvijand*: (Bree) 1754 een stuck lant genaemt *den boeren vijandt* (RAH, Bree gichten 43, 144); 2) *Onvre(de)*: (Beringen) 1472 een bloec gheheitte(n) *de onvree* (id., Beringen gichten 58, 156 r°); 3) *Sterfpiering*: (Koersel) 1698 perceel lants genaempt *den sterffpierinck* (id., Lummen gichten 88, 205 v°); 4) *Verloren Kost*: (Genk) 1520, een bempten geleg(en) *inden verloren cost* (id., Genk gichten 23, 215 r°).

(192) H. DITMAIER. *Rheinische Flurnamen*, oc. 1963, 116.

C. *Eusel, Eeuwt, Etsel.*

E(e)u(w)sel is een afleiding van *eeuwen* ‘voeren’ (cfr. KILIAAN 142: euwen ‘pascere’) zoals *Etsel* van *etten* (kausatief van eten) met het suffiks *-sel*. *Eusel* en *Etsel* (met de variant *Etting*) worden uitvoerig besproken door LINDEMANS⁽¹⁹³⁾. Meer naar Midden-Limburg toe komt de variant *E(e)u(w)t* voor, eveneens een afleiding van *eeuwen*, maar ditmaal met het *-t*-suffiks.

Het meest verspreid in de Kempen is *Eusel*, dat in allerlei klankgestalten voorkomt⁽¹⁹⁴⁾. De mening van LINDEMANS⁽¹⁹⁵⁾ en DE BONT⁽¹⁹⁶⁾, dat *Eusel* typisch Brabants is, klopt niet; ook in de Limburgse Kempen komt *Eusel* frekwent voor.

Volgens P. LINDEMANS⁽¹⁹⁷⁾ schijnen de eusels in de Kempen het eerste stadium uit te maken bij de ontginning van heide tot winnend land. *Eusel* c.s. heeft evenwel gewoonlijk betrekking op grasland, blijkens het bronnenonderzoek vaak van minderwaardige kwaliteit. In de diverse woordenboeken vinden we dan ook gewoonlijk betekenisomschrijvingen als ‘schrале weide, weide in de bossen’ enz.

In talrijke gevallen vormen de Eusels vrij omvangrijke terreinen van soms meer dan 10 ha, steeds gelegen tegen de heide. Delen hieruit dienden voor de weidegang, de beste percelen als hooilanden.

D. *Uitvang, vurrit, ophelding en opwerp.*

De gronden door gemeentebesturen aan particulieren verkocht lagen in vele gevallen dicht bij de woning: straatkanten⁽¹⁹⁸⁾ e.d., waarvoor specifieke benamingen in gebruik kwamen:

- 1) *Uitvang* omschrijft HELSEN⁽¹⁹⁹⁾ als ‘een stuk grond van een beperkte uitgestrektheid, gelegen meestal vóór de huizen, dat van gemeentegrond in privaat gebruik is overgegaan om er een schob, schuur of stal op te timmeren, druivelaars op te kweken of er boomen

(193) J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt, o.c. 1946, 91-102. Zie verder ook: A.P. DE BONT, Eeuwsel en ezel. *Mededelingen* 41 (1965), 189-191. - W.J.J. PIJNENBURG, Eeuwsel. *Naamkunde* 8 (1976), 1-53.

(194) A.P. DE BONT, o.c. 1969, 147 vermeldt: (e)euwsel(s), (e)eusel, ouwsel, jeuwsel, joowsel, djarsel, dersel, darsel.

(195) J. LINDEMANS, o.c. 1946, 93.

(196) A.P. DE BONT, t.a.p.

(197) P. LINDEMANS, Geschiedenis van de landbouw I, o.c. 1952, 390.

(198) Talrijk zijn attestaties als deze: (Heppen) 1637 een perceel landts *uyt sheeren straete opgenomen* (RAH, Oostham gichten 13, 31 v°).

(199) J. HELSEN, Rond het woord ‘uitvang’. Bijlage 6. *Leuven*, 1935. - ID., Toponymie van Noorderwijk, o.c. 1944, 178.

te plaatsen, waarvoor particulieren dan nog lang een cijns hebben moeten opbrengen'. De eigenlijke betekenis van *uitvang*, een samenstelling van mnl. *ute* 'buiten (het bereik)' (MW VII, 864-65) + *fang* 'vangst, greep, het grijpen' is wat buiten de greep (het bereik) van het individu ligt, hier te verstaan als gemene grond⁽²⁰⁰⁾. De naam is overgedragen op de percelen die privaats bezit werden.

- 2) Betekenisverwant met *uitvang* is *vurrit*, dat vooral in de Limburgse Kempen voorkomt en daar nog geruime tijd een appellatief is geweest. *Vurrit* gaat terug op mnl. *vorehovet*, *voorhoofst*, *voorhoot* 'het gedeelte der straat voor het huis' (MW IX, 1000), met reductie van het tweede lid *vo(e)rit*, *vo(e)ret*⁽²⁰¹⁾ en met palatalisering *vurrit*⁽²⁰²⁾.

Op de ligging bij de woning wijzen tientallen attestaties⁽²⁰³⁾; oudere zegslieden stellen *vurrit* gewoonlijk gelijk met een huisdries of schaapsweide, vermits het meestal betrekking had op een bij de woning gelegen perceeltje groes.

Vurrit kan ook de betekenis hebben van door koop verkregen (en meestal ontgonnen) percelen gelegen voor of tegen de gemene gronden⁽²⁰⁴⁾.

In sommige streken van ons taalgebied komt *voorhoofd* c.s. ook voor in de betekenis van wendakker: het deel van het ploegland dat vooraan ligt, er a.h.w. het voorhoofd van vormt⁽²⁰⁵⁾. In deze betekenis is *voorhoofd* of de reliktvorm *vurrit* onbekend in de Limburgse Kempen: wel komt daar voor wendakker de benaming *voordeel*, dial. *veurel* voor, lett.: het deel vooraan⁽²⁰⁶⁾.

(200) Cfr. M. GYSSELING, Toponymie van Oudenburg, o.c. 1950, 82-83.

(201) Bijv.: (Overpelt) 1509 *voerit* (RAH, Pelt gichten 41, 36 v⁰); 1657 *tvooret* (id. 53, 309 v⁰).

(202) In de Antwerpse Kempen ook *vörft* (CORNELISSEN-VERVLIET IV, 1400).

(203) Bijv.: (Achel) 1623 *tvurrijt aent huijs* (RAH, Grevenbroek gichten 27, 291 r⁰); (Hamont) 1694 *een vurrijt gelegen tegen sijns huijs* (id. 39, 57 v⁰); (Neerpelt) 1558 *boijvoets vorrijt metter huijsinge daerop staende* (id., Pelt gichten 43, 179 r⁰); (Overpelt) 1657 *tvooret aen thuijsvelt aen gelegen* (id. 53, 309 v⁰).

(204) Vgl.: (Achel) 1673 een beemptgen genoemd *het voerhoefft* (RAH, Grevenbroek gichten 35, 318 r⁰); (Eksel) 1496 een stuck broecks ghelegen *op dye vorret* (id., Eksel gichten 31, 5); (Kwaadmechelen) 1532 eenen(n) beempt gheheyten *die voerhoet* (id., Oostham gichten 2, 24 v⁰).

(205) Zie hierover A. EYLENBOSCH, De wendakker. Amsterdam, 1970.

(206) J. GOOSSENS, Semantische vraagstukken uit de taal van en om het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg (*Antwerpen*, 1963), I: 65 e.v.; II: 30-31.

- 3) De tegenhanger van vurrit in Midden-Limburg is *opheldinge*⁽²⁰⁷⁾, de Limburgse vorm voor *ophoudinge*, eigenlijk ‘leenverheffing’ (MW V, 1767-68). Dit toponiem, thans meestal in de samengetrokken vorm *Opling*, is zeer sterk vertegenwoordigd in de namenvoorraad van Limburgse gemeenten als Houthalen, Zolder en Zonhoven. Uit de ligging van talrijke gelokaliseerde stukken blijkt dat het opgenomen straatkanten zijn. Met Ophelding kan *Opwerp* vergeleken worden, hoewel het eerder uitzonderlijk voorkomt⁽²⁰⁸⁾. Wellicht in verband te brengen met opwerp (bij opwerpen) ‘wat opgeworpen wordt’, i.c. aarde (WNT XI, 1378).

E.

Op- en *uitnemen* treden dikwijls op in omschrijvingen van stukken door de gemeente aan partikulieren verkocht⁽²⁰⁹⁾. Voor Noord-Limburg⁽²¹⁰⁾ is vanaf omstreeks 1700 het toponiem *het Opgenomen* frekwent geattesteerd: het is het gesubstantiveerd verleden deelwoord van opnemen ‘een perceel uit de gemene heide door koop verwerven (en ontginnen)’.

F.

Watering, met umlaut *wetering*, is een afleiding van het ww. wateren. Buiten de Kempen is *watering* enkel bekend als ‘gegraven waterloop’ ter verbetering van waterzieke gronden; in de Kempen is het eveneens een veldnaam die echter niet ouder is dan de 19de eeuw: bedoeld worden geïrrigeerde heidevelden. Belangrijke irrigatiewerken werden aangevat na de aanleg van het Kempisch Kanaal (1846), waardoor de bevoeiing van heidegronden - door de gemeentebesturen in grote kavels verkocht - mogelijk werd gemaakt.

Ontginningen van deze aard in blokvorm of volgens dezelfde grootte worden *Blokken*, *Bunders* enz. genoemd.

3.1.3.3. Betekenis van de ontginningsactiviteit.

Zoals is gebleken uit studies betreffende As en Sint-Huibrechts-Lille (Mon. XI-XII) bleven ligging en grootte van het akker- en grasland

- (207) (Bijv.): (Houthalen) 1653 *dye opheldinge* (RAH, Houthalen gichten 8, 10 v°); (Zonhoven) 1622 hujs ende hoff opgericht op sijne opheldinge (id., Zonhoven gichten 17, 11).
 (208) (Houthalen) 1765 een plac genaemt *den nieuwen opwerp* (RAH, Houthalen gichten 12, 117).
 (209) Bijv.: (Eksel) 1645 stuck opgenomen vroenten als jan sweijnen vuytter gemeijnt van exel *opgenomen* hadde (RAH, Eksel gichten 42, 34 v°); (Hechtel) 1611 vruntten *utgenomen* anno 1611 binnen hechtel (id. 38, 188 r°).
 (210) A.P. DE BONT, o.c. 1969, 188 vermeldt het toponiem ook voor Borkel.

in privaat bezit, evenals van de gemene heide (ca. 2/3 van de oppervlakte van een gemeente) gedurende een viertal eeuwen (\pm 1400-1800) vrijwel ongewijzigd, alhoewel de bevolking - zij het vrij miniem - was toegenomen. Dit is een bewijs dat de opbrengst van het akkerareaal, dank zij de bemesting, geleidelijk verbeterde. De tussen 1400 en 1800 verkochte gemeentegronden zijn, zoals reeds gezegd (3.1.3.2), gering van oppervlakte: de verkopeningen vonden eerder uitzonderlijk plaats, in eerste instantie wanneer de gemeenten hiertoe door financiële redenen genoodzaakt waren. Tussen \pm 1200-1400 is de oppervlakte kultuurland, zo vermoeden wij althans, evenmin aanzienlijk toegenomen, maar om dit te bewijzen ontbreken de nodige bronnen. Deze konstatering steunt op de vaststelling, dat na de late middeleeuwen de grote ontginningsactiviteit voorbij is.

Zoals vaak gezegd wordt, heeft de tijd tussen de late middeleeuwen en het midden van de 19de eeuw in de Kempen a.h.w. stilgestaan. Eerst in de 19de-20ste eeuw hebben ingrijpende veranderingen plaats door o.m. de verkopeningen van grote kavels uit de gemeentelijke heidegronden, het aanleggen van watering en vloeiveiden, de massale dennenaanplantingen (ook op gronden die voor akkerland in aanmerking kwamen) en de voortdurende toeneming van het kunstmatig, door prikkeldraad omheind weiland.

Daar het Kempisch landschap van ca. 1400 tot 1830 zo geringe wijzigingen onderging, zijn behalve de kaart van Ferraris (ca. 1775) de kaarten uit de Atlanten der Buurtwegen (1845), die voor alle gemeenten voorhanden zijn - voor sommige gemeenten kan men gebruik maken van het primitief kadaster -, relevant voor de rekonstruktie van het vroeger landschaps- en bewoningsbeeld. Voorwaarde is natuurlijk, dat men rekening houdt met de werkelijkheden (akkerland, hooiland enz.) zoals die vermeld staan in de kadastrale legger van 1844. Op dat ogenblik zijn er bijv. reeds dennen aangeplant, maar alleszins nog op kleine schaal.

3.2. Het hooiland.

3.2.1. De grondwoorden

De specifieke benaming voor het gevrijde hooiland is *beemd*, waarvan de grondbetekenis afgesloten ruimte⁽²¹¹⁾ is. Een konkurrent van

(211) Hiermee te vergelijken is de perceelsnaam *Locht* (algemeen) en de buurtschapsnaam *Locht* (o.m. te Neerpelt). - Locht gaat op dezelfde basis terug als de akkernaam *Look* c.s. (3.1.1).

beemd werd *broek*, eigenlijk moeras (cfr. 2.1), na eventuele ontwatering⁽²¹²⁾ ook hooiland.

Niet zo gebruikelijk in de Kempen, hoewel niet onbekend zijn *maai*, *maat* en *made*, afleidingen van de stam van het ww. maaien, met de oorspronkelijke betekenis van ‘land waarvan het gras gemaaid wordt = hooiweide (vs. veeweide of grasland)’. LINDEMANS⁽²¹³⁾ situeert de *maai*- en *maattoponiemen* in Noord-Brabant en de Antwerpse Kempen; wegens de toenmalige achterstand van het naamkundig onderzoek in de Limburgse Kempen kon hij niet weten dat ze aldaar ook vrij koerant voorkomen⁽²¹⁴⁾.

Een *donk* wordt gewoonlijk omschreven als ‘zandige hoogte in een moerassig terrein’⁽²¹⁵⁾. Wat stelt dit eigenlijk voor? In de Kempen is *donk* een gangbare perceelsnaam voor hooiland: bedoeld worden dan hooilanden gelegen tussen een beemdengebied in een vallei en de heide. Wegens de ligging van de donken tegen de heide, liggen ze iets hoger (vaak niet meer dan 1 à 2 m) dan de beemden in de valleien. Hier volgt een greep uit de tientallen opgetekende donknamen, i.c. deze met een bepalend bestanddeel:

(Tessenderlo) 1461 stuck bemps *op gheen asdonck* (RAH, Tessenderlo gichten 39, 7 v°). - Het eerste lid wijst op de begroeiing met essen.

(Koersel) 1545 een euselken geleg(en) *op die bredonck* (id., Lummen gichten 70, 105 v°).

(Houthalen) 1772 een perceel genaemt *die groesdonck* (id., Houthalen gichten 3, 94). - Met groes ‘gras’ begroeide donk.

(Paal) 1578 stuck broeckx genampt *het haseldonck* (id., Beringen gichten 34, 98 v°). - Hasel ‘hazelaar’.

(Kwaadmechelen) 1686 het vierde paert *vanden hijerdonck* (id., Oostham gichten 20, 155). - Naar de ligging tegen de heide.

(Zolder) 1435 een stuck heyen gheheyten *die hoydonck* (id., Zolder gichten 21, 63). - Hoge donk. Dit toponiem (ook elders in de Kempen

(212) Te vergelijken met bijv. het Neerpelts hooilandterrein *de Waterlaat*, genoemd naar een in het midden van het kompleks lopende ontwateringssloot (J. MOLEMANS, Toponymie van Neerpelt, o.c. 1975, 196-97).

(213) J. LINDEMANS, Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt, o.c. 1946, 73.

(214) Enkele voorbeelden: (Eksel) 1498 ghelegen *op die maede* (RAH, Eksel gichten 31, 10 r°) = 1520 eenen beempt geleg(en) *op gheen maye* (id. 31, 141 v°); (Zonhoven) 1447 van enen bampde geheyten *die mate* (id., Zonhoven gichten 1, 250 v°); (Lummen) 1547 een stuck broeckx geheiten *die meij* (id., Lummen gichten 70, 209 v°).

(Paal) 1476 *de meybempt* (id., Beringen gichten 32, 105 r°); (Koersel) 1724 eenen beempt genaemtp *den meijgoir* (id., Lummen gichten 89, 232).

(215) M. GYSSELING, Toponymisch Woordenboek, o.c. 1960, s.v. *donk*.

niet ongewoon) ligt aan de basis van de fn. *Vander Hoydonck / Hoydonckx*.

Schoot, germ. *skauta-*, wordt door GYSSELING⁽²¹⁶⁾ omschreven als ‘beboste hoek zandgrond (hoger land) uitspringend in moerassig terrein’. *Schoot* komt in de Kempen niet in even talrijke mate voor als *donk*, maar het is kwantitatief gezien toch een belangrijke groep. Een reeks gehuchten wordt aldus genoemd (*Schoot* in de Limburgse Kempen te Beek, Heusden en Tessenderlo bijv.); meestal echter betreft het vrij uitgestrekte hooilandterreinen. In samenstellingen wijst het eerste lid meestal op de begroeiing. Enkele voorbeelden:

(Achel) 1465 pande *in dat beerschot* ghelegen (RAH, Grevenbroek gichten 20, 6 r°). - Beer ‘moeras’.

(Heusden) 1654 een stuck broecx genaempt *den brieden schoet* (id., Zolder gichten 21, 28 v°).

(Zolder) 1440 een boenre bampts *int dyepscoet* (id., Zolder gichten 21, 28 v°). - Diep ‘laag’.

(Houthalen) 1453 een bonre *op eyckscoet* (id., Houthalen gichten 6, 130 r°).

(Zolder) 1441 bampt *in eelscoet* (id., Zolder gichten 21, 57 r°). - Naar de begroeiing met de els.

(Beverlo) 1587 eene(n) beempt geheyten *den espenschoot* (id., Oostham gichten 7, 102 v°).

(Tessenderlo) 1506 beempt gelege(n) *op essenscot* (id., Tessenderlo gichten 42, 37 r°).

(Zonhoven) 1427 *op gheen waerscoet* (id., Zonhoven gichten 1, 13 v°). - Waarde ‘riviereiland’.

Schoot is betekenisverwant met *donk*: het wijst op hooilanden die iets hoger gelegen zijn dan die in de valleien⁽²¹⁷⁾.

3.2.2. De preferentiële bepalende bestanddelen

In de gemeenten Kaulille, Kleine-Brogel, Neer- en Overpelt zijn er in totaal 707 plaatsnamen met een bepalend bestanddeel die op hooiland betrekking hebben. Deze bepalende bestanddelen wijzen op:

bezit	289	vormaanduiding	20
ligging	220	begroeiing	16
grootte	105	ontginning	10

(216) ID., s.v. *Schoot*.

(217) Zie bijv. de betekenisverklaring van de Ekselse gehuchtnaam *Hoksent* bij J. MOLEMANS, *Hokset en Hoksent. Limburg* 54 (1975), 126-130.

bodemgesteldheid	23	diernamen	2
hoogteligging	21	teelt	1

Zoals bij de akkernamen hebben de twee belangrijkste categorieën dus betrekking op bezit en ligging.

Leuven.

J. MOLEMANS

β *Aangesteld Navorsers N.F.W.O.*

Register van plaatsnamen

Aangelag 36
 Aanse(d)el 36
 Aanstede 36
 Aard 22-23, 39
 Achelse Poort 19
 Achterhoek 18
 Akker 33-34
 As 14
 Asdonk 44
 Baken Wijer 33
 Baten Heide 11⁽⁴⁴⁾
 Beemd 43
 Beemdkant 19⁽⁸²⁾
 Beerschot 45
 Begraven- 34⁽¹⁶⁹⁾
 Ber(en)broek 19
 Berg 28
 Berlostraat 38⁽¹⁸⁸⁾
 Beverbeek 15
 Biest 28
 Bijsterveld 26⁽¹¹⁹⁾
 Blanklaar 29⁽¹⁴⁰⁾
 Blokken 42
 Blo(o)k 34
 Bocholt 12, 16
 Bocht 35
 Boekel 38⁽¹⁸⁸⁾
 Boelehoeve 5, 10
 Boerenvijand 39⁽¹⁹¹⁾
 Bos 16
 Bosbeek 14⁽⁵³⁾
 Boseinde 5, 17, 18
 Bosheide 12
 Bosman 37
 Bosschel(lerheide) 37⁽¹⁸⁷⁾
 Bovensolt 20
 Brand 37⁽¹⁸⁷⁾
 Brede Schoot 45
 Breedonk 44
 Brelaar 29⁽¹⁴⁰⁾
 Bremschom 30⁽¹⁵⁵⁾
 Briel 13⁽⁵⁰⁾

Broek 44
Broekkant 5, 11, 15, 19
Broekzijde 19⁽⁸²⁾
Broeseinde 5, 14, 19
Broets 14
Brogel 13
Bunders 42
Buulderpoort 19
Daamsheide 5, 11
Deklo 38⁽¹⁸⁸⁾
Dielishoek 11
Diepschoot 45
Dijk 28
Donk 3, 45
Door(n)- 36
Dorp 11, 28
Dorperloop 15⁽⁵⁹⁾
Dries 3, 27, 36
Duisen Hoeve 10
Dure Koop 39
Dutselaar 29
Eelschoot 45
E(e)u(w)sel 40
E(e)u(w)t 40
Eikhout 38⁽¹⁸⁹⁾
Eiklaar 29
Eikschoot 45
Ellikom 13
Emmelenhoek 11
Erpekom 13⁽⁴⁹⁾
Espenschoot 45
Essenschot 45
Etting 40
Etsel 40
Eusel 3
Exel 38⁽¹⁸⁸⁾

Fierkensheikant 11
 Gastel 31⁽¹⁶⁰⁾
 Geenstraat 6
 Geerkens 11
 (Ge)lookt 34
 Gemeente 24, 39
 Gerhees 17⁽⁷⁴⁾
 Gestel 31⁽¹⁶⁰⁾
 Geuskens 11
 Gierle 16⁽⁶⁶⁾
 Goeslaar 29⁽¹⁴⁰⁾
 Goolder 12, 16
 Goor 20
 Goorkant 19⁽⁸²⁾
 Goorle 16⁽⁶⁶⁾
 Graaf 31
 Gracht 35
 Groenlaren 29⁽¹⁴⁰⁾
 Groesdonk 44
 Grote Heide 5, 17
 Grote Hoef 10
 Haag 12, 37⁽¹⁸⁷⁾
 Haagdoorn 36
 Haart 5, 17
 Hagenhoek 5, 18
 Hamont 13
 Haseldonk 44
 Hasselt 16
 Heerdgang 6
 Heerdschap 7
 Heerdwagen 7
 Heerdweg 6
 Heerle 16⁽⁷⁰⁾
 Heerstraat 5
 Heerweg 6
 Hees 12, 17
 Heesakker 17
 Heg 35
 Heide 24-25, 39
 Heideakker 39
 Heidehoeve 26, 28
 Heide(huizen) 13
 Heideveld 26, 28
 Heierdonk 44
 Heikant 5, 14, 25

Heike 19
Heizijde 25
Hengelhoef 10
Herent 5, 16
Heris 8
Heuvel 11, 28
Hoef 10
Hoeve 10, 39
Hoeven 10, 12
Hoevenerloop 15⁽⁵⁹⁾
Hoksent 45⁽²¹⁷⁾
Holven 21
Hooidonk 44-45
Hool 20
Hork 11
Hostie 13
Hout 38
Houtmolen 17
Houw 31-32
Hoven 12
Hoverseinde 18
Huis- 36
Inkensven 15
Janshoek 11
Kalenberg 6
Kamp 26-27, 34
Kaulille 16
Kelchterhoef 10
Kempen 12, 27
Kerkdijk 28⁽¹³⁴⁾
Kleineind 6
Kleine Landeigendom 12
Klooster 35
Kloot(ke) 20⁽⁸⁷⁾
Koleneinde 5, 18
Kolis 5, 17
Kolonie 5
Kompen 11
Koop 39
Korlo 38⁽¹⁸⁸⁾
Kraanlaar 29
Kreiel 12, 16

Kreil(t) 16⁽⁶⁷⁾
 K(w)adijk 17
 Laar 3, 28-29
 Lammerbocht 35⁽¹⁷²⁾
 Lanklaar 29⁽¹⁴⁰⁾
 Laplaar 29
 Lechten 12, 15
 Leemkuil 32
 Lindel 16
 Lo 3, 16, 38
 Locht 43⁽²¹¹⁾
 Loman 37
 Look 12, 34
 Lozen 12, 15
 Maai, Maat, Made 44
 Meer 35
 Meerveldhoven 26
 Meeuwerkant 5, 19
 Meibeemd, -goor 44⁽²¹⁴⁾
 Meierbroek 12
 Mellaar 29⁽¹⁴⁰⁾
 Moesputten 12
 Molenbeek 14⁽⁵³⁾
 Molendel 12
 Moorsberg 6
 Mortel 20
 Mulk 17
 Neereinde 18
 Neerglabbeek 14
 Neersolt 20
 Niel 14-15
 Nieuw- 39
 Nieuwe Kempen 12
 Oeleinde 14, 19
 Onverdeelde Heide 9
 Onvre(d)e 39⁽¹⁹¹⁾
 Opgenomen 42
 Opglabbeek 14
 Ophelding 42
 Opstal 28
 Opwerp 42
 Oud- 39
 Overeinde 18
 Paardenkerkhof 29-30
 Peister 8

Pelt 14
Pensepoel 28
Plaats(e) 27
Plat 25⁽¹¹⁴⁾
Platte Heide 25⁽¹¹⁴⁾
Plein 28
Prinsenloop 15
Raak 17
Rest 37⁽¹⁸⁷⁾
Reuke, Reutje 37
Rieten 12
Rieterheideloop 15⁽⁵⁹⁾
Rijssel 37⁽¹⁸⁷⁾
Rijt 11, 15
Robbert 11
Rode 37
Root(je) 37
Roosven 33
Rosen 5
Schom(mel) 30
Schomberg 30⁽¹⁵⁶⁾
Schombos 30⁽¹⁵⁶⁾
Schoonhees 17⁽⁷⁴⁾
Schoot 3, 45
Sint-Huibrechts-Lille 16
Sledderlo 29⁽¹⁴⁰⁾
Smeel 17, 30
Smeets Heide 11⁽⁴⁴⁾
Solt 20
Sonnis 17⁽⁷⁴⁾
Sterfpiering 39⁽¹⁹¹⁾
Struik 36
Turf- 20
Turfheide 25⁽¹¹⁴⁾
Uitvang 40-41
Ulbroek 39⁽¹⁹⁰⁾
Urle 38⁽¹⁸⁸⁾

Varkensbos 17
Veeweide 8
Veld 26, 33-34
Veldhoven 12, 26
Venderstraat 11
Verloren Kost 39⁽¹⁹¹⁾
Vliegeneinde 11
Voort 12, 17
Vroente 21-22, 39
Vurrit 41
Waarschoot 45
Watering 42
Waterkant 19⁽⁸²⁾
Waterlaat 44⁽²¹²⁾
Waterloos 15⁽⁶⁰⁾
Wijchmaal 20
Wijer 15, 32-33
Wild- 30
Winter 11
Winterslag 7
Woestijn 26⁽¹¹⁹⁾
Zaan 11, 17, 31
Zand 31
Zand-Oerle 31
Zaven 12, 17, 31
Zeldert 15⁽⁵⁹⁾
Zevenhuizen 13
Zonhoek 5